

รายงานการวิจัย

การศึกษาเรียนรู้และสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม
ท้องถิ่น

The study and inherit history, local wisdom and local culture

แขก บุญมาทัน
ไฉน ก้อนทอง

องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก
อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
ประจำปีงบประมาณ 2559

รหัสโครงการสัญญา 35/2559

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การศึกษาเรียนรู้และสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม
ท้องถิ่น

The study and inherit history, local wisdom and local culture

แขก บุญมาทัน
ไฉน ก้อนทอง

องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก
อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
ประจำปีงบประมาณ 2559

ทุนอุดหนุนโดย องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก
งบประมาณแผ่นดิน ประจำปีงบประมาณ 2559

ชื่องานวิจัย	การศึกษาเรียนรู้และและสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น The study and inherit history, local wisdom and local culture
ผู้วิจัย	แขก บุญมาทัน ไฉน ก้อนทอง
ปีเสร็จวิจัย	2559

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาเรียนรู้และและสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนในตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1. ศึกษาเรียนรู้และและสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น 2. สร้างเอกสาร หนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย นายกองค้การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน พระ คณะครู ผู้อำนวยการสถานศึกษาในตำบลดงมูลเหล็ก แหล่งข้อมูล เป็นสถานที่ที่สำคัญ เช่น แหล่งท่องเที่ยว โบราณสถาน โบราณวัตถุ รูปเก่า เอกสาร หนังสือ ตำรา ศาล สถานที่ต่างๆ ในตำบลดงมูลเหล็ก และที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วย กระดาษคลิปชาร์ต/ปากกา ประเด็นการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น แบบบันทึกกิจกรรมภาพเก่าเล่าเรื่อง แบบสัมภาษณ์ ข้อมูลในรอบ 12 เดือน ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น โบราณสถานและโบราณวัตถุ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านน้ำ อาหาร วิธีการทำมาหากิน / อาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น เครื่องมือที่สร้างขึ้นมีความตรงเชิงเนื้อหา โดยใช้การวิเคราะห์ ค่า IOC ซึ่งมีค่าเท่ากับ 1.00 ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้การเก็บข้อมูลสอบถาม 3 เสา่ ดังนี้ ขอความร่วมมือและความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับนายกองค้การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก จัดประชุมชี้แจงผู้ช่วยผู้วิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูล แนะนำตนเองและขอความอนุเคราะห์เก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยเก็บข้อมูลในหมู่บ้านทุกด้าน และสอบถามข้อมูลซึ่งกันและกัน โดยสอบถามทั้งผู้เก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ให้ข้อมูล เวลา และเอกสาร สรุปรูปข้อมูล และการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูล ผู้วิจัยเขียนองค์ความรู้ที่ได้รับจากการเก็บรวบรวมข้อมูล นำเสนอข้อมูลและยืนยันข้อมูลจากชุมชน ทำการสรุปรูปข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การวิเคราะห์เนื้อหา สังเคราะห์และสรุปรูปเนื้อหา ส่วนภาพเก่านำมาวิเคราะห์เป็นกลุ่มเรื่อง

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาที่มีข้อค้นพบ ดังนี้

1. ภาพเก่าเล่าอดีต แบ่งเป็นเรื่องราว 4 ด้านคือ

- 1.1 ภาพเก่าเล่าอดีต : งานบวชคนดง
- 1.2 ภาพเก่าเล่าอดีต : การแต่งงานคนดง
- 1.3 ภาพเก่าเล่าอดีต : วิธีชนคนดง
- 1.4 ภาพเก่าเล่าอดีต : งานศพคนดง
2. ตำรับอาหารชนคนดง : อาหารหลัก 11 หมู่
3. ประเพณี 12 เดือน : หลงดง 12 เดือน
4. ประวัติศาสตร์ : สืบเหง้าชาวดง ประกอบด้วย
  - ประวัตินมู่บ้าน
  - ประวัติวัด
  - ประวัติโรงเรียน
  - ประวัติสิ่งศักดิ์สิทธิ์
  - ประวัติสถานที่ศักดิ์สิทธิ์/พิเศษ
  - ประวัติห้วยหนองคลองบึง
  - ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน
  - ภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - วิถีอยู่ วิถีกิน ประเพณี และวัฒนธรรม
  - ขนม อาหารพื้นถิ่น
  - การทำมาหากิน อาชีพ เครื่องมือทำมาหากิน
5. บุคคลเด่นเป็นศรีศักดิ์ ภูักดีคนดง
6. ภาษาชนคนดง

2. สร้างหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น จำนวน 6 ชุด ๆ ละ 2 เล่ม ดังนี้

1. ชุดที่ 1 เป็นเอกสารชุด ภาพเก่าเล่าอดีต จำนวน 4 ชุด ๆ ละ 2 เล่ม รวม 8 เล่ม
  - ภาพเก่าเล่าอดีต : งานบวชคนดง
  - ภาพเก่าเล่าอดีต : การแต่งงานคนดง
  - ภาพเก่าเล่าอดีต : วิธีชนคนดง
  - ภาพเก่าเล่าอดีต : งานศพคนดง
2. ชุดที่ 2 เป็นหนังสือชุด ตำรับอาหารชนคนดง : อาหารหลัก 11 หมู่ จำนวน 2 เล่ม
3. ชุดที่ 3 เป็นเอกสาร ประเพณี 12 เดือน : หลงดง 12 เดือน จำนวน 2 เล่ม
4. ชุดที่ 4 เป็นเอกสาร ประวัติศาสตร์ : สืบเหง้าชาวดง จำนวน 2 เล่ม
  - ประวัตินมู่บ้าน
  - ประวัติวัด
  - ประวัติโรงเรียน
  - ประวัติสิ่งศักดิ์สิทธิ์
  - ประวัติสถานที่ศักดิ์สิทธิ์/พิเศษ
  - ประวัติห้วยหนองคลองบึง

- ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน
  - ภูมิปัญญาท้องถิ่น
  - วิถีอยู่ วิถีกิน ประเพณี และวัฒนธรรม
  - ขนม อาหารพื้นถิ่น
  - การทำมาหากิน อาชีพ เครื่องมือทำมาหากิน
5. ชุดที่ 5 เป็นเอกสารชุด บุคคลเด่นเป็นศรีศักดิ์ ภัคดีคนดง จำนวน 2 เล่ม
6. ชุดที่ 6 เป็นเอกสารชุด ภาษาชนคนดง จำนวน 2 เล่ม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปใช้

1. หนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนดงมูลเหล็กที่รวบรวมมาได้นั้นควรนำไปเผยแพร่ และให้ความรู้กับบุคลากรทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมทั้งประชาชนและนักเรียนที่อยู่ในพื้นที่ตำบลดงมูลเหล็กเพื่อให้เกิดความรักและภาคภูมิใจในพื้นที่ที่อยู่อาศัย
2. ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนดงมูลเหล็กที่รวบรวมมานี้เป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าจากแหล่งข้อมูลในปี พ.ศ. 2558-2559 ซึ่งอาจมีเรื่องราวที่ยังค้นไม่พบในงานวิจัยครั้งนี้และเรื่องราวนั้นอาจเป็นเรื่องราวในทำนองเดียวกัน หรือขัดแย้งกันก็ได้
3. ข้อมูลที่ได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลจากคนในชุมชนที่ยังมิได้อ้างอิงหรือตรวจสอบกับเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นผู้ใช้ข้อมูลจึงควรระมัดระวังในการนำข้อมูลไปใช้และต้องแจ้งแหล่งข้อมูลทุกครั้ง
4. ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นเรื่องเฉพาะถิ่น ดังนั้นข้อมูลที่รวบรวมมาได้ควรระบุเวลาที่ศึกษาค้นคว้า และสามารถให้ผู้รู้สามารถเติมเต็มได้ตามสภาพจริง หากแต่ต้องมีการบันทึกการเปลี่ยนแปลงทุกครั้งเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูล และเวลาที่เปลี่ยนแปลงหรือเสริมเพิ่มเพื่อแสดงถึงวิวัฒนาการของเรื่องนั้นๆ ในช่วงเวลาและผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกัน
5. องค์การบริหารส่วนตำบลควรมีการส่งเสริมหรือพลิกฟื้นอาหารในสมัยโบราณเป็นอาหารอัตลักษณ์ของตำบลเพื่อส่งเสริมและอนุรักษ์อาหารประจำถิ่น หรือจัดเทศกาลแข่งขันทำอาหารที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่น
6. องค์การบริหารตำบล หรือผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนการเล่นพื้นบ้านในประเพณีต่างๆ
7. ควรมีการนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยไปจัดทำสื่อเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ตำบลดงมูลเหล็กในรูปแบบต่างๆ
8. ควรนำประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมที่ค้นพบไปสู่การแก้ไขปัญหาในปัจจุบัน เช่น การใช้แนวคิดเรื่องวังมารักษาแหล่งน้ำแหล่งอาหาร เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรดำเนินการวิจัยเรื่อง ความหลากหลายทางภูมิปัญญาด้านอาหารเพื่อสุขภาพของคนในตำบลดงมูลเหล็ก

2. ควรดำเนินการวิจัย เรื่อง ความหลากหลายทางภูมิปัญญาด้านสมุนไพรเพื่อสุขภาพของคน
ในตำบลดงมูลเหล็ก

3. ควรดำเนินการวิจัย เรื่อง ความหลากหลายทางภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยของคนใน
ตำบลดงมูลเหล็ก

4. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับการนำข้อมูลไปสู่การตรวจสอบจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์
เพื่อให้ข้อมูลถูกต้องและตรงตามสภาพจริงมากยิ่งขึ้น

5. ควรมีการวิจัยเพื่อนำข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นไปสู่การ
พัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสเรียนรู้มากยิ่งขึ้น

6. ควรมีการเผยแพร่ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในรูปแบบ
อื่นๆ ที่น่าสนใจ เช่น นำมาเขียนเป็นเรื่องราว นิทาน หรือแผ่นพับต่างๆ

คำสำคัญ : ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น ตำบลดงมูลเหล็ก

(จ)

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยการสนับสนุนของนายไฉน ก้อนทอง นายกองค้การ
บริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็กและความร่วมมือช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลหลายฝ่าย ที่สละเวลาให้
คำแนะนำ คำปรึกษา รวมถึงข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำเนินการวิจัยใน
ครั้งนี้

ผู้วิจัยขอพระคุณนายไฉน ก้อนทอง นายกองค้การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก กำนัน
ผู้ใหญ่บ้านตำบลดงมูลเหล็ก บุคลากรองค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก คุณอรรธรณ พานทองคำ
คุณครูและผู้บริหาร ผู้รู้และประชาชนในตำบลดงมูลเหล็กเป็นอย่างสูง ที่ได้ให้ข้อมูล ให้คำปรึกษา
แนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย

ขอขอบคุณคุณคุณสมบุรณ์ คุณสุตารัตน์ คุณตี๋ คุณเผด็จ บุญมาทัน คุณชูชีพ คุณปฏิกรณ์
คุณปกป้อง โปะชะจา คุณสุมาลี เด็กชายเป็นต่อ ฮอพมัน คุณฉัตรสุดา คุณพาฝัน คุณนันทิตา สุข
เจริญ คุณกิตติวัฒน์และคุณประภัทรพงษ์ (บุญมาทัน) มูลเดช ที่กรุณาช่วยจัดเก็บข้อมูลและถ่ายภาพ
งานวิจัยสำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณคุณแม่บึง คุณพ่อฟอง (บัณฑิตขันธ์) บุญมาทันที่ได้ให้ความรัก ความเมตตา
ตลอดจนให้กำลังใจและสร้างแรงบันดาลใจในการดำเนินงาน ความดีงามที่เกิดจากการวิจัยในครั้งนี้
ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องคุ้มครองตำบลดงมูลเหล็กให้อยู่เย็นเป็นสุขไป
ตราบนานเท่านานเทอญ

แขก บุญมาทัน

ผู้วิจัย

20 ธันวาคม 2559

(จ)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ณ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	1
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย.....	1
1.4 ขอบเขตการศึกษา.....	2
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	2
1.6 ประโยชน์ของการวิจัย.....	3
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
2.1 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์.....	4
2.2 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญา.....	6
2.3 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น.....	16
2.4 แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	18
2.5 บริบทของตำบลตงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์.....	28
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	30
2.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	37
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	38
3.1 ผู้ให้ข้อมูล.....	40
3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	40
3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	40
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	41
บทที่ 4 ภาพเก่าเล่าอดีต.....	42
บทที่ 5 ตำรับอาหารคนดง : อาหารหลัก 11 หมู่.....	92
บทที่ 6 ประเพณี 12 เดือน : หลงดง 12 เดือน.....	202
บทที่ 7 ประวัติศาสตร์ : สืบเหง้าชาวดง.....	217
บทที่ 8 ภาษาชนคนดง.....	307

(๗)

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 9	
สรุปผล และข้อเสนอแนะ	320
5.1 สรุปผลการวิจัย	320
5.2 ข้อเสนอแนะ	323
บรรณานุกรม	325
ภาคผนวก	328
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	329
ประวัติผู้วิจัย	346

(๓)

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3.1 วิธีดำเนินการวิจัย	38

สารบัญญภาพ

ภาพที่

หน้า

2.1	กรอบแนวคิดในการวิจัย	37
-----	----------------------------	----

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตำบลดงมูลเหล็กเป็นตำบลที่อยู่ในห่างจากอำเภอเมืองเป็นระยะทาง 3 – 5 กิโลเมตร มีจำนวน 11 หมู่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้านล้วนมีประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่โดดเด่น เช่น ภาษา อาหารการกิน ภูมิปัญญาด้านการจัดการน้ำ (เนื่องเป็นแหล่งต้นน้ำป่าสัก เป็นหมู่บ้านที่มีแม่น้ำป่าสักไหลผ่านความยาว 18 กิโลเมตร) ภูมิปัญญาการจับปลา วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นต้น และนับวันสิ่งที่มีคุณค่าเหล่านี้มีแต่จะจางหายไปจากสังคมตามวิถีการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

ปัจจุบันประวัติศาสตร์ยังเป็นเรื่องเล่าปากต่อปาก ส่วนภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็ล้วนจางหายไปกับกาลเวลาและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย รวมทั้งมีผู้สืบทอดและผู้รู้เกี่ยวกับท้องถิ่นก็นับวันจะเหลือน้อยมากจนแทบไม่มีเหลือ

ดังนั้นหากไม่มีการเรียนรู้ รวบรวม เผยแพร่และอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้แล้วอาจส่งผลให้ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปจนกระทั่งคนในท้องถิ่นอาจหลงลืมความเป็นมา ละทิ้งสิ่งที่มีคุณค่าของท้องถิ่นและตัวตนไปอย่างน่าเสียดาย

นายไฉน ก้อนทองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลดงมูลเหล็ก และต้องการสืบทอด อนุรักษ์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของอนุชนรุ่นต่อไป จึงได้บรรจุเรื่องการศึกษาเรียนรู้และสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ในแผนปฏิบัติการประจำปี 2559 องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก เพื่อให้เกิดการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมโดยความร่วมมือกับนักวิชาการในท้องถิ่นเพื่อร่วมดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมทั้งผู้บริหาร ผู้รู้และนักวิชาการ อันจะส่งผลให้โครงการวิจัยในครั้งนี้ประสบความสำเร็จและเกิดองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เชื่อถือได้ตามแนวคิดของประวัติศาสตร์บอกเล่า

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรียนรู้และสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
2. เพื่อสร้างเอกสาร หนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ระเบียบวิธีวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) และผู้วิจัยเข้าพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการเปิดเผยตัวตน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้เป็นพื้นที่ในตำบลดงมูลเหล็ก จำนวน 11 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 หมู่ที่ 5 หมู่ที่ 6 หมู่ที่ 7 หมู่ที่ 8 หมู่ที่ 9 หมู่ที่ 10 และหมู่ที่ 11

ขอบเขตด้านวิธีการวิจัย

ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่าโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์และสังเคราะห์เอกสาร

ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูล แหล่งข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วย ผู้รู้ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระ คณะครู ผู้บริหาร หน่วยงานและนักวิชาการ

แหล่งข้อมูล เป็นสถานที่ที่สำคัญหรือโบราณสถาน เอกสาร หนังสือ ตำรา โบราณวัตถุ

ขอบเขตด้านเนื้อหา

เนื้อหาที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนในตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างพ.ศ. 2558-2559

นิยามศัพท์เฉพาะ

ผู้วิจัยกำหนดความหมายของคำศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ดังนี้

ศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น หมายถึง กระบวนการสืบค้น และรวบรวมประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพตามการระบวน การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การศึกษาในครั้งนี้เป็นการศึกษาตามแนวคิดประวัติศาสตร์บอกเล่า

การสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น หมายถึง เอกสารที่ผลิตขึ้นเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ที่คัดสรรด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลดงมูลเหล็ก โดยได้รับการออกแบบและจัดทำตามมาตรฐานของเอกสารเพื่อการเผยแพร่และการมีส่วนร่วมของคนในตำบลดงมูลเหล็ก

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตเกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อ โดยได้มาจากผู้สูงอายุและผู้ทรงความรู้ของชุมชน

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง เรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและคน โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิธีการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์นั้นและเป้าหมายคือความสงบสุขทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและหมู่คณะ

วัฒนธรรมท้องถิ่น หมายถึง แนวทางแห่งการแสดงออกของวิถีชีวิต ซึ่งอาจเริ่มจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลคิดขึ้นหรือกระทำขึ้นเป็นต้นแบบและและคนส่วนใหญ่ของกลุ่มยอมรับและดำเนินการสืบทอดกันมาส่งผลให้เกิดเป็นนิสัยในการคิด ความเชื่อและการกระทำของคนกลุ่มนั้น ๆ นับตั้งแต่วิถีกิน

วิธีอยู่ วิธีแต่งกาย วิธีทำงาน วิธีพักผ่อน วิธีแสดงอารมณ์ วิธีสื่อความ วิธีจราจรและการขนส่ง วิธีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ วิธีแสดงความสุขและหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต

คนในตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ หมายถึง ผู้รู้ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระ คณะครู ผู้บริหารหน่วยงาน นักวิชาการและคนที่สนใจในตำบลดงมูลเหล็ก

การสืบค้นองค์ความรู้ หมายถึง การศึกษาเอกสาร หลักฐาน การสัมภาษณ์และการสอบถามบุคคล และการรวบรวมภาพเก่า

องค์ความรู้ หมายถึง มวลความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลดงมูลเหล็ก

ประโยชน์ของการวิจัย

1. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของท้องถิ่นโดยคนในตำบลดงมูลเหล็ก

2. มีเอกสาร หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อใช้ในการเรียนรู้และเผยแพร่แหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นตำบลดงมูลเหล็ก

3. คนในชุมชนตำบลดงมูลเหล็กมีการเรียนรู้ สืบทอดและภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การศึกษาเรียนรู้และและสืบทอดประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของคนในตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการ ดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
2. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น
4. แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
5. บริบทของตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

นำเสนอรายละเอียด ดังนี้

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history) ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวของท้องถิ่นต่าง ๆ มากกว่าจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชาติ กษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติเหมือนอย่างประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลัก เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน มากกว่าจะเป็นการศึกษาสงคราม วิรกรรมหรือเรื่องราวของชนชั้นผู้นำ หลักฐานจากตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อเป็นสิ่งที่ไม่ควรละเลย โดยได้มาจากผู้สูงอายุและผู้ทรงความรู้ของชุมชน

ธิดา สารยา (2539 : 41-47) ซึ่งได้แบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากส่วนกลาง ส่วนที่ 2 เป็นประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคม ที่มุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาและความรู้สึกนึกคิดของคนที่อยู่ภายในท้องถิ่นในปัจจุบัน หรือเรียกว่า ประวัติศาสตร์จากภายใน และเป็นประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต (Living history) เพราะข้อมูลส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่มาจากคำบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ต้องใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่เรียกว่าการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral history) เป็นเครื่องมือ

สุเทพ สุนทรภัสส์ (2540 : 108-127) ที่กล่าวถึงขอบเขตและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์จุลภาค คือศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นและมีขอบเขตที่จำกัด ชุมชนท้องถิ่นเป็นตัวตนทางสังคม (Social entities) มีการเกิด การเจริญเติบโต การเสื่อม และการสิ้นสุดในตัวของมันเอง เนื้อหาสาระของ

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคม (Social history) ของชุมชนท้องถิ่นโดยมีจุดหมายในการศึกษา เพื่อที่จะได้มีความเข้าใจใกล้ชิดและลึกซึ้ง ต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และมีแผนภูมิทางด้านเวลา (Time scheme) และลำดับเหตุการณ์ (Chronology) ของตัวเอง ซึ่งแตกต่างจากประวัติศาสตร์แห่งชาติ หน่วยของการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือชุมชน ประกอบด้วย กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ทางด้านศาสนา เศรษฐกิจ การเมืองและสังคม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องกำหนดขอบเขตที่จะศึกษาให้แน่นอนเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นในฐานะเป็นตัวตนในสังคมเดียวกันได้ นอกจากนี้ต้องกำหนดขอบเขตทางด้านระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงชุมชน กระบวนการเปลี่ยนแปลงมี 2 ประเภท ซึ่งประเภทแรกคือการเปลี่ยนแปลงแบบ “วัฏจักร” (Cyclical) คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ เช่น การเกิด การแต่งงาน การตาย การเข้ามาแทนที่ ในขณะเดียวกันชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลงประเภทที่ 2 ที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ (Structural or historical change)

จามะรี เชียงทอง (2543) ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าควร จะทำการศึกษาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเน้นในแนว Action research ตามแนวทางนี้ผู้วิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพียงอย่างเดียว หากแต่รับรู้ถึงปัญหาของคนในชุมชนอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และแปลงข้อมูลเหล่านั้นให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น อันจะเป็นการช่วยให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีรับรู้ปัญหาของคนในชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ตรงจุด

สรุป **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตเกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อ โดยได้มาจากผู้สูงอายุและผู้ทรงความรู้ของชุมชน

วิธีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล (2524 : 4-10) สรุปไว้ดังนี้ วิธีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีมานานแล้วโดยการศึกษาจากการบอกเล่าความทรงจำของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์หนึ่ง ๆ หรือจากผู้ที่เคยได้ยินได้ฟังมาจากผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง แล้วจึงนำข้อมูลจากการบอกเล่า นั้นมาเป็นหลักฐานในการเขียนเรื่องราว เช่น เอกสารคำให้การกรุงเก่า จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี โดยมีจะใช้หลักฐานเอกสารร่วมกับข้อมูลประวัติศาสตร์บอกเล่า การศึกษาแบบประวัติศาสตร์บอกเล่ามักใช้ศึกษาเรื่องราวของบุคคลสำคัญทางการเมือง กรรมการผู้หญิงชวาเนา ชาวประมง ฯลฯ บางสังคมเน้นประวัติศาสตร์บอกเล่าที่บันทึกเสียงของผู้รู้ไว้หรือการให้ ท่องประวัติสายตระกูลหรือท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งคติชน คติชาวบ้าน เพลงพื้นเมือง นิทาน เก็บไว้เป็นหลักฐานในการช่วยสานต่อประเพณีในอดีตให้กับสังคม ปัจจุบันมีการใช้หลักฐานจากการบอกเล่า เพิ่มขึ้น เช่น งานของชูลิทธิ ชูชาติ เรื่องวิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2396-2503 วิทยานิพนธ์ของศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล เรื่อง สมามคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย และ หนังสือเรื่องเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นต้น การเก็บรวบรวมข้อมูลแบบ

ประวัติศาสตร์บอกเล่า จะนำข้อมูลดังกล่าวมาเป็นหลักฐานในการเรียบเรียงเรื่องราว ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับข้อมูลในการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้รายละเอียดของข้อมูลต่าง ๆ เช่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในอดีต วิถีชีวิตการทำมาหากิน ประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ โดยไม่เน้นตามแบบแผนของวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าแต่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งขั้นตอนของการเก็บข้อมูลแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า มีดังต่อไปนี้

1. การเลือกสรรวิทยากรหรือผู้ให้สัมภาษณ์ ศึกษาจากการค้นคว้าในเอกสาร และขอคำแนะนำจากผู้รู้หรือได้จากผู้ที่รู้ขบวนการทางการศึกษา ทำบัญชีรายชื่อผู้บอกเล่า
2. การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) โดยการรวบรวมผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้าน ภายในพื้นที่ทำการวิจัยมานั่งพูดคุยและให้ข้อมูล พร้อมทั้งยังเป็นการตรวจสอบข้อมูลได้ด้วย
3. ขั้นตอนในการสัมภาษณ์และการจัดสนทนากลุ่ม ต้องอยู่ในบรรยากาศที่เอื้ออำนวย เช่น ความเป็นกันเอง การสร้างความประทับใจ และเป็นผู้ฟังมากกว่าผู้พูด
4. การจดบันทึกข้อมูล โดยเริ่มต้นจะต้องมีการบันทึกประวัติของผู้ให้สัมภาษณ์ ลักษณะท่าทางของผู้ให้สัมภาษณ์
5. การตรวจสอบข้อมูล ตรวจสอบกับเอกสารจากแหล่งอื่น ๆ หรือการจัดการสนทนากลุ่ม จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์แยกแยะข้อเท็จจริงและข้อคิดเห็นออกจากกัน

สรุป วิธีการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดของ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล เพื่อนำไปใช้เป็นกรอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน อาจจะใช้วิธีการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ (Interview) เป็นรายบุคคล โดยการนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับท้องถิ่น มีความสำคัญสำหรับการคงอยู่ของท้องถิ่น ดังที่ผู้วิจัยนำเสนอสาระที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถดำเนินการเก็บรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนี้

ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ยุพา ทรัพย์อุไร (2537 : 19) สรุปถึง ความเป็นมาของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาไทย มีอยู่ในชาวบ้านของแต่ละท้องถิ่นและผู้ที่เข้ามาทำงานในหมู่บ้านเห็นความสำคัญของท้องถิ่นจึงได้เริ่มฟื้นฟูเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาเพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมเพื่อการพัฒนาซึ่งพวกเขารับผิดชอบอยู่ จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความรู้ ความคิดระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้าน อันเป็นผลให้บทบาทของนักพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปจากการนำความรู้ และทฤษฎีรวมทั้งวิทยาการใหม่ๆ ไปถ่ายทอดให้ชาวบ้านฝ่ายเดียวมาเป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน จึงเกิดแนวทางการพัฒนาประเทศบนพื้นฐานของความรู้ท้องถิ่น องค์กรภาครัฐได้เริ่มตระหนักและเห็น

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น จนกำหนดให้มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการศึกษาให้กับนักเรียน ทั้งองค์กรเอกชนได้เข้าไปมีส่วนร่วม เพื่อฟื้นฟูเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น ด้วยการเข้าร่วมพัฒนาท้องถิ่นโดยใช้ความรู้ ความคิดจากท้องถิ่นนั้นๆ แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นแพร่หลายมากนัก แต่สำหรับชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ แล้ว ความรู้ แนวคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีการเผยแพร่มานานแล้ว เพราะได้มีการสะสมและถ่ายทอดกันมานาน เพื่อดำรงตนให้อยู่ในท้องถิ่นได้ตามอัตภาพ ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นความรู้อันเกิดจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ระหว่างสติปัญญาของคนในชุมชน หรือท้องถิ่นนั้นผนวกเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของตน

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิ มีความหมายว่า พื้น ชั้น พื้นเพ

ปัญญา หมายความว่า ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่การเรียนรู้และคิด

ภูมิปัญญา หมายถึง ความสามารถในการใช้พื้นความรู้สร้างสรรค์งานเพื่อพัฒนาและดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น

วิชิต นันทสุวรรณ. (2528 : 7) ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง แกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งในแง่ความหมายปัจเจกบุคคล ในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

เสน่ห์ จามริก. (2529 : 6-7) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่เรื่องของชาตินิยม ไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึง การแสวงหามิติที่ก้าวหน้าโดยศึกษาจากประวัติศาสตร์ด้วยคำว่า ภูมิปัญญาไทย หรือที่เกิดจากการสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนของชีวิต สังคมในท้องถิ่นนั้นๆ เพราะฉะนั้นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก ลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน มีความเป็นบูรณาการสูงทั้งเรื่องของกาย ใจ จริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์จึงมีความเคารพยกย่องผู้อาวุโส ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า

ธวัช ปุณโณทก.2531 : 39-57) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และประสบการณ์ที่สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม หรือประสบด้วยตนเอง โดยเรียนรู้จากผู้ใหญ่

สุจารี จันทร์สุขและคนอื่นๆ (2531 : 40-42) สรุปว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการเรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันโดยตรง ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง ส่วนทางอ้อม คือ การเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมทำให้เกิดศักยภาพ จากประสบการณ์ใหม่ๆ กับความรู้ที่มีมาแต่ดั้งเดิม สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละสถานการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อมที่มีเงื่อนไขที่แตกต่างกัน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2533: 12-16)ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำรงวิถีชีวิตในท้องถิ่น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536 : 386) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า หมายถึง สติ และปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สังคม และถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของบุคคลในท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางการใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวรกับธรรมชาติรอบตัว

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536 : 6) ให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นสิ่งที่มิชอบเขต กว้างขวางลึกซึ้ง เกี่ยวกับ คตินิยม ความรู้ ความสันทัด การรู้เท่าทันธรรมชาติของสรรพสิ่งรอบตัวและการเลือกเฟ้น ความคิด วิธีการใช้ชีวิตประจำวันอย่างได้ผล เป็นเรื่องของการสะสมประสบการณ์มาหลายชั่วคน

เสรี พงศ์พิศ (2539 : 145) ให้ความหมายว่า หมายถึง พื้นเพ รากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดต่อกันมาทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง และทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดมาหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านที่สามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมบูรณ์ ซึ่งมีลักษณะ 2 ประเภท ดังนี้ ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะและอื่นๆ ภูมิปัญญาเหล่านี้สะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันซึ่งเป็นการสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืชธรรมชาติ ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่รวมกันเป็นสิ่งคมหรือในชุมชน และความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่มีผลได้ทั้งหมาย ทั้ง 3 ลักษณะ คือ สามมิติของเรื่องเดียวกันคือ สิ่งมีชีวิตของชาวบ้านจะสะท้อนมาถึงภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างมีเอกภาพเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านถึงปัจจุบัน

การพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popula Wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิด วิเคราะห์จนเกิดปัญญา และตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบกันขึ้นมาจากความรู้อะเอียดหลายๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่างๆ อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้รู้เอง หากมีการสืบค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับ ถ่ายทอดและพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นผลของการสังสมประสบการณ์ของคน que เรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม กลุ่มชนเดียวกันและระหว่างกลุ่มชน ชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเอื้อให้คนดำรงอยู่และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเองได้อย่างมีดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานหรือระดับชาวบ้าน ภูมิปัญญาในแผ่นดินนี้มีได้เกิดขึ้นเป็นเอกเทศแต่มีส่วนแลกเปลี่ยนเลือกเฟ้นและปรับใช้ภูมิปัญญาจากอารยธรรมอื่นตลอดมา

สรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีตและเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและคน โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิธีการทำมาหากิน และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์นั้นและเป้าหมายคือความสงบสุขทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและหมู่คณะ

ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (253 : 4) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้ มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ โดยมีองค์ความรู้ 3 ประการ คือ

1. ความรู้ส่านีกรับผิดชอบต่อศีลธรรมและสิ่งต่างๆ
2. ความรู้ในเรื่องการบริหาร การจัดการให้เกิดพลัง โดยอยู่บนพื้นฐานสำนึกที่ถูกต้อง
3. ความรู้ในเรื่องเทคนิค วิธีการปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จ

องค์ความรู้ 3 ประการนี้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาที่มุ่งเน้นเทคนิคและวิธีการอย่างเดียวแต่ขาดการบริหารจัดการก็ไม่มีพลังของการพัฒนาที่เพียงพอ ในขณะที่เดียวกันถ้าบุคคลขาดความสำนึกที่จะรับผิดชอบต่อศีลธรรม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมต่างๆ การบริหารจัดการที่ขาดความสำนึกเป็นเครื่องเชื่อมโยงก็ย่อมล้มเหลว การพัฒนาภูมิปัญญาจึงต้องเน้นที่องค์ความรู้ 3 ประการ ควบคู่และหนุนเนื่องกัน

แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนไปอย่างไร ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งไหลเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็สามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น อาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุลของคน สังคม และธรรมชาติ โดยทำแต่น้อย พออยู่ พอกิน เมื่อเหลือก็แจกญาติพี่น้อง เพื่อบ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือใช้จริงๆ จึงจะขาย อาจกล่าวได้ว่า เป็นเกษตรแบบ กิน-แจก-แลก-ขาย ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันกัน เศรษฐกิจ นับถือกันเป็นญาติกันทั้งหมู่บ้านจึงอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีความสัมพันธ์กันแบบแน่นแฟ้น ธรรมชาติก็ไม่ถูกทำลายไปมาก เนื่องจากทำพอยู่พอกิน ถือเป็นภูมิปัญญาสร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติให้อยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน

การถ่ายทอดเชื่อมโยงภูมิปัญญาชาวบ้านดังกล่าว นับว่าเป็นการแสวงหาทางเลือกในปัจจุบัน โดยมีรากเหง้าพื้นเพเดิมอย่างมั่นคง มีเอกลักษณ์ ย่อมสามารถขยายผลได้ดีกว่า การเริ่มใหม่ทั้งหมดโดยขาดฐานรากเหง้าอันมั่นคงเช่นเดียวกับการติดตามต่อยอดมะม่วงหรือไม้ผลอื่นๆ ก็ตาม เกษตรผู้ชำนาญมักจะเลือกกล้าต้นที่มีรากเหง้าหรือรากแก้วอันมั่นคงก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อได้รากแก้วที่มั่นคงแล้ว ก็สามารถต่อยอด ตัดตาหรือเสียบกิ่งขยายพันธุ์ใหม่ต่างๆ ได้มากมายและแข็งแรง เปรียบเสมือนการสืบทอดภูมิปัญญาที่กำลังกล่าวถึงฉันใดก็ฉันนั้น

วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งมิได้ขาดตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องที่ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธา ความเชื่อ ศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับผีสงต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อและเคารพในสติปัญญาของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด เร็ย่นรู้ สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งพอจะจำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากอดีตถึงปัจจุบันได้ 2 แบบ คือ

1. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก หนังตะลุง ลำตัด คำร้อง สะล้อ ซอ ซึง เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของศาสนา การเมือง การปกครอง การประกอบอาชีพ รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณี

2. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตมีทั้งที่จารึกลงศิลาที่เรียกว่า ศิลาจารึก การสลักหรือการเขียนลงบนหินต่างๆ การจารึกหรือเขียนใส่ใบลานหรือสมุดข่อยซึ่งชาวภาคใต้ เรียกว่า บุตดำ บุตขาว การบันทึกลงในสมุดหรือพิมพ์เป็นหนังสือตำราต่างๆ เนื้อหาของบรรดาอักษรเหล่านี้มีหลากหลายทั้งประวัติศาสตร์ เหตุการณ์บ้านเมือง ตำรายา นิทานพื้นบ้าน วรรณคดี คำกลอน คำสอน เป็นต้น เพื่อให้ผู้คนสนใจหรือลูกหลานได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมา

หากพิจารณาถึงลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยใช้คนเป็นเกณฑ์การพิจารณาแล้วสามารถจำแนกได้ 2 วิธี คือ การถ่ายทอดภูมิปัญญาในเด็ก โดยมีผู้ไปเด็กจะมีความสนใจในเวลาอันสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง การเล่าปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา โดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นในเรื่องจริยธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ควรและไม่ควรทำ ส่วนวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรและเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ นอกจากรูปแบบการบันเทิงแล้วยังใช้วิธีการบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นที่จะมีขั้นตอน มีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวทุกครั้ง รวมทั้งการประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็เป็นการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์ด้วยเช่นกัน

พลังภูมิปัญญาของผู้คนและชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวกับธรรมชาติ พืช สัตว์ ดิน น้ำ ป่า เขา กับผู้คนที่อยู่รวมกันเป็นชุมชน มีระเบียบ กฎเกณฑ์ ประเพณี วัฒนธรรม ที่สะท้อนความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้วกับธรรมชาติ กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับอดีตและปัจจุบัน คือพลังชีวิตในวิถีของชุมชน ซึ่งได้สืบทอดกันมาเป็นร้อยปีพันปีหลายชั่วอายุคน จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสถานที่และเวลา คือ ภูมิปัญญาที่ทำให้ผู้คนรอดได้ และอยู่อย่างมีคุณค่าและมีความหมายเพราะภูมิปัญญาเป็นความรู้ในมิติแห่งองค์รวม ซึ่งรวมเอาคุณค่า ความจริง ความดีและความงามให้สัมพันธ์กันอย่างบูรณาการ

สังคมไทยในอดีตผู้คนมีชีวิตอยู่เป็น ชุมชน มีความสัมพันธ์เป็นพี่น้อง แม้ไม่ได้ร่วมสายเลือดแต่ก็ร่วมสายวัฒนธรรมเป็นคน บ้านเดียวกัน เพราะมาจากหมู่บ้านเดียวกัน ตำบลเดียวกัน อำเภอเดียวกัน จังหวัดเดียวกัน ภาคเดียวกัน เผ่าพันธุ์เดียวกัน ความเป็นชุมชน ความเป็นพี่เป็นน้อง ทำให้ชาวบ้าน พึ่งตนเองได้ สามารถแก้ไขปัญหาได้ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงทำให้สามารถอยู่รอดได้

การดำเนินชีวิตจึงเป็นทั้งศาสตร์ และศิลป์ การทำงาน การผลิต การแปรรูป ผลผลิต การทำอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย เครื่องมือทำมาหากิน ไม่ได้สักแต่ทำเพื่อให้ใช้ได้ แต่ทำด้วยสมองสองมือและหัวใจ หรือจะเรียกว่าทำด้วยจิตวิญญาณนั่นเอง เราจึงได้รับมรดกอันล้ำค่ามากมายจากอดีตมรดก

ที่เห็นได้จากสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้าง เสื้อผ้า อาหาร เครื่องไม้เครื่องมือต่างๆ ซึ่งล้วนเรียกว่า ภูมิปัญญา

เสรี พงศ์พิศ (2544 : 43) กล่าวว่า การเรียนรู้คือหัวใจของการพัฒนา แต่การเรียนรู้มิได้อยู่บนความว่างเปล่า หากอยู่บนประสบการณ์ชีวิต ความรู้ และภูมิปัญญาที่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย บรรพบุรุษ ได้สั่งสมถ่ายทอดและสืบทอดกันมา กลายเป็นวิถีชีวิตแบบแผนการประพฤติการปฏิบัติ การอยู่ร่วมกัน การทำมาหากิน การดูแลรักษาสภาพแวดล้อมให้เกิดความสมดุล

ภูมิปัญญาเป็นชีวิตจริงสะท้อนออกมาในวิถีชีวิตประจำวัน หัวใจของภูมิปัญญาอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่แสดงออกกับทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิต เพราะภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความรู้สึกนึกคิด เป็นประสบการณ์ชีวิตที่แสดงออกมาในรูปลักษณะต่างๆ อย่างเป็นองค์รวมอย่างบูรณาการหรือรอบด้าน

ภูมิปัญญาแห่งการอยู่ร่วมกัน นับเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน อยู่ร่วมกันแบบพึ่งพอาศัยกัน

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจัยที่ส่งผลต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบด้วย

1. ความรู้เดิมในเรื่องนั้นๆ ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่ได้รับ
2. การสั่งสม การสืบทอดของความรู้ในเรื่องนั้น
3. ประสบการณ์เดิมที่สามารถเทียบเคียงกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ใหม่ได้
4. สถานการณ์ที่ไม่มั่นคง หรือมีปัญหาที่หาทางออกไม่ได้
5. รากฐานทางพุทธศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. เป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior)
2. แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในชีวิต
4. เป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
5. เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้เรื่องต่างๆ
6. มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง
7. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทางสังคม

กลุ่มเป้าหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

กลุ่มเป้าหมายที่รับการถ่ายทอดทางภูมิปัญญาจากผู้รู้ในท้องถิ่น ส่วนมากจะเป็นคนในครอบครัว เป็นญาติโดยสายเลือด เนื่องจากความรู้บางอย่าง ผู้รู้ทั้งหลายมักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ รู้ ที่เป็นอย่างนี้เพราะสาเหตุหลายประการคือ

1. กลัวการแก่งแย่งการทำมาหากิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่จะต้องทำผลผลิตเพื่อค้าขาย
2. กลัวเรื่องชื่อเสียง เกียรติยศ และกลัวคนอื่นขโมยภูมิปัญญา ถ้าถ่ายทอดความรู้ให้กับคนอื่นแล้วเขาทำดีกว่า เจ้าตำรับก็จะมีชื่อเสียง
3. มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ย่า ตายาย ตาทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกลวิธีการผลิต
4. สื่อและเทคโนโลยียังไม่พัฒนาเท่าที่ควร

ปัจจุบันนี้กลุ่มเป้าหมายของการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นขยายไปสู่สาธารณชนทั่วไปบ้างแล้ว อันเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ ดังนี้

1. ได้รับการกระตุ้นและการสร้างความตระหนักจากหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น หน่วยงานพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน สำนักงานเกษตร ฯลฯ
2. การถ่ายทอดความรู้ได้รับค่าตอบแทน ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางคนจะตั้งค่าวิชาไว้เล็กน้อย ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดสำหรับวิชาอาชีพนั้นๆ
3. สื่อต่างๆ ในปัจจุบันมีมากมายหลายประเภท ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถถ่ายทอดความรู้โดยใช้สื่อต่างๆ ได้อย่างสะดวก หน่วยงานต่างๆ ที่ให้การสนับสนุนภูมิปัญญา ก็สามารถถ่ายทอด สืบทอดความรู้ได้อย่างกว้างขวาง
4. ความจำเป็นในการผลิตทำให้ภูมิปัญญาต้องถ่ายทอดความรู้สู่บุคคลอื่น นอกเหนือจากคนในครอบครัว หรือผู้สืบสายเลือดเพื่อต้องการเพิ่มผลผลิตสู่ตลาด

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

นักการศึกษาไทยได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

วิจิต นนทสุวรรณ (2528 : 7) ได้สรุปประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 2 ประเภท คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ โดยปรากฏออกมาในลักษณะกฎเกณฑ์ที่เป็นข้อปฏิบัติและข้อห้ามที่มีให้ปฏิบัติ เช่น ความเชื่อธรรมชาติต่างๆ เรื่องของผีที่ทำให้เกิดสภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างกับธรรมชาติ เช่น ระบบเหมือง ฝ่าย ผีน้ำ ผีนา เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้จากประสบการณ์ การอยู่ร่วมกันเป็นรูปแบบกฎเกณฑ์ของสังคมที่บอกว่สิ่งที่ปฏิบัติที่ดี หรือไม่ดีอย่างไร โดยมีระบบความสัมพันธ์การอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นหลักมีความเข้าใจจิตใจของชีวิตเป็นแกนสูงสุด รูปธรรมที่แสดงออกคือ ความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ย่า ตายาย ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 38-57) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นตามลักษณะการดำเนินชีวิตไว้ 2 ประเภท คือ

1. คติ ความเชื่อ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติต่อมา

2. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพ และการศึกษาเล่าเรียน คือ ความรู้ที่ได้รับจากประสบการณ์และการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา เป็นต้น

ยุพา ทรัพย์อุไร (2537 : 34-43) สรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 9 ประเภท ดังนี้

1. ด้านคติ ความเชื่อ อันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทุกคน แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ส่วนของนามธรรมและรูปธรรม เป็นผลทำให้เกิดคำสอนสำหรับเป็นข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติของคนในแต่ละท้องถิ่น อาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันตามสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และความเกี่ยวข้องกับคนต่างกลุ่ม โดยสามารถจำแนก เป็น 15 ประเภท ได้แก่ความเชื่อเกี่ยวกับ 1) การเกิด การตาย 2) โชคกลาง 3) ฤกษ์ยาม 4) อาชีพ 5) เครื่องราง เวทย์มนต์ ไสยศาสตร์และผีสิง นางไม้ เทพารักษ์ 6) ลักษณะดี-ชั่ว 7) ผีน 8) จำนวนนับ 9) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ 10) ยากกลางบ้าน 11) สิ่งมงคล 12) เคล็ด 13) ปรากฏการณ์ธรรมชาติ 14) เรื่องบาป-บุญ นรก-สวรรค์ 15) ความเชื่อเบ็ดเตล็ด

2. ด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี เป็นตัวชี้หน้าที่สำคัญต่อการแสดงออกของภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละชุมชนหรือท้องถิ่น เนื่องจากความรู้ในเรื่องดังกล่าวเป็นวิธีการดำเนินชีวิต โดยสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่างๆ ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับ 1) ความเชื่อแบบพุทธ ได้แก่ ประเพณีการทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา 2) ความเชื่อแบบพราหมณ์ 3) การนับถือผี 4) ประเพณีเบ็ดเตล็ด เช่น ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีแข่งเรือ เป็นต้น

3. ด้านเกษตรพื้นฐาน ได้นำความล้มเหลวของวิธีการเกษตรที่ผ่านมาเป็นบทเรียนเพื่อนำไปสู่แนวคิดเกษตรแบบพึ่งพาตนเอง การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตจากสภาพสังคมที่เคยถูกครอบงำจากสภาพสังคมที่มีพ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงานกลับเข้าสู่เกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรสามารถยืนหยัดต่อสู้ความล้มเหลวได้อย่างเหมาะสมด้วยกำลังกาย กำลังสติปัญญาและการสั่งสมประสบการณ์จากการผสมผสานแนวคิดระหว่างเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ มีการผสมกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม สามารถอยู่ได้ด้วยวิธีการพึ่งพาตนเอง จึงนับได้ว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สมควรได้รับการยกย่องนำแนวความคิด ประสบการณ์ที่ได้ไปถ่ายทอดและเผยแพร่ต่อไป เกษตรกรรมแบบพึ่งพาตนเองประกอบด้วย 1) เกษตรยั่งยืน 2) เกษตรแบบผสมผสาน 3) เกษตรแบบธรรมชาติ 4) วันเกษตร 5) ไร่นาสวนผสม การทำเกษตรทั้ง 5 ประเภทดังที่ได้กล่าวมาแล้ว มีเทคนิคและชื่อเรียกต่างกัน แต่ที่จริงแล้วตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ชาวบ้านต้องสร้างพื้นฐานการเกษตรเพื่อตนเองและครอบครัวให้มั่นคงเสียก่อนซึ่งเริ่มจากความคิดในเรื่องของการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก

4. ด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่การอนุรักษ์ป่าไม้ การอนุรักษ์แหล่งน้ำ รวมทั้งการอนุรักษ์แหล่งน้ำเดิมที่มีอยู่ให้สามารถใช้การได้อย่างมีประสิทธิภาพ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะสะท้อนออกมาในแนวทางของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านคติ ความเชื่อ แล้วประยุกต์ออกมาสู่การพัฒนาชีวิต

5. ด้านสวัสดิการชุมชน การพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาชนบทที่ยากจนและถูกทอดทิ้งให้สามารถสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการแก่ชุมชนทั้งเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อส่งเสริมความมั่นคงของชุมชน

6. ด้านการรักษาพื้นบ้าน ปัจจุบันการแพทย์สมัยใหม่มีความเจริญก้าวหน้าสามารถรักษาโรคให้หายจากการเจ็บป่วยได้ แต่สังคมไทยยังมีวิธีการรักษาคนเจ็บป่วยด้วยวิธีการรักษาแบบดั้งเดิม หรือแบบพื้นบ้านมาประยุกต์ใช้กับวิถีทางการแพทย์สมัยใหม่ เป็นการนำคุณค่าวิธีการรักษาแบบดั้งเดิม ผสมกับสิ่งใหม่ทำให้เกิดประสิทธิภาพการรักษาเพิ่มมากขึ้น

7. ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นแนวคิดที่จะนำเอาเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนาประเทศและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับประชาชน ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเป็นการรื้อฟื้นมรดกของชาติที่เป็นความรู้วิทยาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม

8. ด้านศิลปะพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากความรู้ ความสามารถของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น ด้วยความเรียบง่ายสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นทำให้สามารถสื่อความหมายกับชาวบ้านได้ กำหนดขอบเขตของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน การแสดงพื้นบ้านและดนตรีพื้นบ้าน

9. ด้านหัตถกรรมพื้นบ้านที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน โดยพัฒนารูปแบบให้มีประโยชน์ใช้สอยมากที่สุด ได้จัดแบ่งหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นลักษณะต่างๆ ดังนี้ เครื่องจักสานที่ผลิตขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น กระจุง กระจาด กระจดง ชะลอม เข่ง ไช ลอบ สุ่ม เสื่อ ลำแพน การประดิษฐ์ดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง งานใบตอง การแกะสลักผลไม้ เครื่องไม้ การร้อยมาลัย การทำเครื่องดนตรีไทย และการสานสำหรับเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ/เล่มที่ 23 /เรื่องที่ 1 ภูมิปัญญาไทย/การจัดแบ่งสาขาภูมิปัญญาไทย.(2559. สืบค้นจาก<http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=23&chap=1&page=t23-1-infodetail03.html>). จากการศึกษ พบว่า มีการกำหนดสาขาภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งสามารถแบ่งเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยีโดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาพการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรธรรมชาติ ไร่นาสวนผสม การแก้ปัญหาการเกษตรด้วยการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต การแก้ปัญหาโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นกระบวนการที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่าย ผลิตผลทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและดูแลสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพ และอนามัยได้ เช่น การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน การดูแลและรักษาสุขภาพแผนโบราณไทย เป็นต้น

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากคุณค่า

ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน เป็นต้น

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุนและธุรกิจในชุมชนทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อส่งเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน เช่น การจัดการเรื่องกองทุนของชุมชนในรูปแบบสหกรณ์ออมทรัพย์และธนาคารหมู่บ้าน เป็นต้น

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคน ให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน การจัดระบบสวัสดิการในชุมชน การจัดระบบสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นต้น

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

8. สาขาการจัดการองค์กร หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานขององค์กรชุมชนต่างๆ ให้สามารถพัฒนาและบริหารองค์กรของตนเองได้ตามบทบาทและหน้าที่ขององค์กร เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท เช่น การจัดทำสารานุกรมภาษาถิ่น การปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่างๆ เป็นต้น

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2559 สืบค้นจาก <http://www.baanmaha.com/community/threads/27948> ภูมิปัญญาไทย) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาไทยไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านคติธรรม ความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

2. ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

3. ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

4. ภูมิปัญญาด้านแนวคิด หลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541) ได้แบ่งสาขาหรือประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 11 สาขาดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม
2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม

3. สาขาการแพทย์แผนไทย
4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน
6. สาขาสวัสดิการ
7. สาขาศิลปกรรม
8. สาขาการจัดการองค์กร
9. สาขาภาษาและวรรณกรรม
10. สาขาศาสนาและประเพณี
11. สาขาการศึกษา

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการเกษตร
2. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ
3. ภูมิปัญญาด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ
4. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาหมู่บ้าน
5. ภูมิปัญญาด้านศิลปะ
6. ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
7. ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น

คำว่า วัฒนธรรม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Culture โดยมีรากศัพท์มาจากคำว่า Cultura เป็นภาษาละตินแปลว่า การเพาะปลูก การทำให้เจริญงอกงาม การปลูกฝัง

วัฒนธรรมเป็นคำสมาสระหว่างคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง เจริญงอกงาม รุ่งเรือง และคำว่าธรรม หมายถึง กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ (จรรยา คำศัพท์.2545 : 90 ; อ้างอิงจาก อานนท์ อาภาภิรม. (2525 : 31) มีผู้ให้ความหมายวัฒนธรรมในลักษณะต่างๆ ดังนี้

จรรยา คำศัพท์ (2545 : 90 ; อ้างอิงจาก ณรงค์ เล็งประชา. 2524 : 33) วัฒนธรรมใน ความหมายของสังคมศาสตร์ หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต กระบวนแห่งพฤติกรรมและบรรดาผลงาน ทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดถึงความคิด ความเชื่อและความรู้สิ่งต่างๆ เหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้ การสร้างสมของมนุษย์และสามารถสร้างถ่ายทอดกันได้จากสังคมหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นต่อไป

สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533 : 45) ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า คือ วิถีชีวิตของกลุ่มชนที่มีการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่องกันมา และวัฒนธรรมชนบทไทยนั้นไม่สามารถพูดอย่างไทยๆ ได้ เพราะคนที่อาศัยอยู่ในชนบทมีมากมายหลายชาติพันธุ์ มีความเชื่อ ศาสนา ประเพณีและภาษาของตนโดยเฉพาะและมีการสืบทอดต่อกันมา

พระยาอนูมานราชชน อธิบายเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้อย่างละเอียดถี่ถ้วนและครอบคลุมถึงลักษณะต่างๆของวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือ ผลิดขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้

วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา วัฒนธรรมคือ การคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติและกิริยาอาการหรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษาศิลปะ ความเชื่อถือระเบียบประเพณี เป็นต้น วัฒนธรรมคือ มรดกแห่งสังคมและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม (จรรยา คำศัพท์. 2545 : 90 ; อ้างอิงจาก อานนท์ อาภาภิรม. 2525 : 50)

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม

เสนห์ จามริก. (2531: 5) กล่าวว่า วัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ วัฒนธรรม และท้องถิ่น คำว่าท้องถิ่นนี้สำคัญมาก เพราะเป็นความสามารถและอำนาจต่อรอง หากชาวบ้านขาดชุมชนเป็นแกนยึดเหนี่ยวในการรวมตัว

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2537 : 173) สำหรับคำว่า วัฒนธรรมมีนัยในเชิงนามธรรมและรูปธรรม กล่าวคือ วัฒนธรรมเป็นระบบความคิด ระบบคุณค่า จิตสำนึก อุดมการณ์ วิถีชีวิตของประชาชนและการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของชุมชน นับเป็นภูมิปัญญาที่ชุมชนได้เรียนรู้ เลือกรรกลั่นกรอง ทดลองใช้ ปรับเปลี่ยนและสืบทอดต่อเนื่องกันมาอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่ทำให้คนและชุมชนเกิดความรู้สึกมั่นใจและเป็นตัวของตัวเอง วัฒนธรรมนอกจากจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้แล้ววัฒนธรรมยังมีบทบาทเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด ลักษณะที่สำคัญของแนวคิดนี้ มองว่าวัฒนธรรมของหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการทำมาหากิน การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับโลกภายนอก นอกจากนี้วัฒนธรรมของหมู่บ้านยังมีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ซึ่งมีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้องระหว่างตนเองบรรพบุรุษ ชุมชนและตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้าน

บุญเทียน ทองประสาน (2531 : 70-72) กล่าวว่า วัฒนธรรมภายในชุมชนมีอิทธิพลต่อรูปแบบการรู้สึกรู้คิด ระบบการให้คุณค่าและการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับชุมชนระหว่างคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ วัฒนธรรมของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชน ซึ่งมีพลวัตหรือวิวัฒนาการของตนเอง เมื่อวิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปหรือพัฒนาไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนหรือพัฒนาไปด้วยที่เรียกว่า การผลิตซ้ำ (Reproduce) อยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้กระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน เมื่อวิถีการผลิตและวัฒนธรรมแบบทุนนิยมเข้ามาปะทะกับหมู่บ้าน มี 4 ลักษณะด้วยกัน ได้แก่ การรับทั้งหมด การปรับบางส่วน การต่อต้านหรือปฏิเสธและการรับแต่รูปแบบแต่ไม่รับเนื้อหา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537: 202-205) กล่าวถึงข้อเสนอที่สำคัญเพื่อทำให้หมู่บ้านมีพลังเป็นพลวัตมากขึ้น (Dynamic) มี 3 ประการ คือ

1. ส่งเสริมศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน เหตุผลของข้อเสนอนี้ก็คือ ศักยภาพของชุมชนจะมีอำนาจและพลังในการต้านทานอำนาจจากภายนอกและภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเป็นเครื่องมือในการเลือกรับหรือไม่รับวัฒนธรรมจากภายนอก
2. การใช้ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านเพียงลำพัง เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นแต่ยังไม่เพียงพอในการต้านทานอำนาจรัฐและกระแสทุนนิยม หมู่บ้านต้องผนวกเอาวัฒนธรรมตะวันตกส่วนที่เป็น

เทคโนโลยี ความเป็นอิสระภาพและเสรีภาพ เอามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมบนเงื่อนไขที่ชุมชนสามารถรับกับสิ่งใหม่ๆ จากภายนอกได้ เพื่อสร้างประโยชน์และความแข็งแกร่งให้กับชุมชน หมู่บ้าน ชาวบ้านจะต้องสร้างความสามารถที่จะต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้

3. การสร้างเครือข่ายติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและภายนอกชุมชนในระดับแวนอน ชุมชนหมู่บ้านต้องประสานและร่วมมือกับกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคม เช่น พระสงฆ์ ครู องค์กรพัฒนาเอกชน ข้าราชการ นักวิชาการ นักธุรกิจและการสร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับรัฐในระดับแนวตั้ง เพื่อให้ชุมชนจะสามารถควบคุมรัฐ หรือเปลี่ยนรูปแบบของรัฐให้เป็นรูปแบบที่มาส่งเสริมหมู่บ้าน

ข้อวิจารณ์ต่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้ คือ ยุทธศาสตร์ที่เสนอให้หมู่บ้านเกิดพลังและพลวัตมากขึ้นนั้น ยังไม่ได้บ่งบอกถึงวิธีการที่ชัดเจนในการประสานกับวัฒนธรรมตะวันตก และกลุ่มพลังทางสังคมต่างๆ อย่างไรก็ตาม แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีประโยชน์ในการวิเคราะห์งาน การศึกษารูปแบบภูมิปัญญาท้องถิ่น เนื่องจากเป็นแนวคิดที่เน้นให้เห็นถึงพลังและศักยภาพของคนและชุมชนในการพึ่งพาตนเองได้เป็นสำคัญ วัฒนธรรมของชุมชนเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคมไทย ทำให้คนในสังคมได้ตระหนักถึงความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เงื่อนไขทางวัฒนธรรมของชุมชนสามารถส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมได้

สรุป **วัฒนธรรมท้องถิ่น** หมายถึง แนวทางแห่งการแสดงออกของวิถีชีวิต ซึ่งอาจเริ่มจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลคิดขึ้นหรือกระทำขึ้นเป็นต้นแบบและและคนส่วนใหญ่ของกลุ่มยอมรับและดำเนินการสืบทอดกันมาส่งผลให้เกิดเป็นนิสัยในการคิด ความเชื่อและการกระทำของคนกลุ่มนั้น ๆ นับตั้งแต่วิถีกิน วิถีอยู่ วิถีแต่งกาย วิถีทำงาน วิถีพักผ่อน วิถีแสดงอารมณ์ วิถีสื่อความ วิถีจราจรและการขนส่ง วิถีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ วิถีแสดงความสุขและหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต

แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการทำงานวิจัยที่สามารถแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะการทำงานวิจัยดังกล่าวชุมชนเป็นคนที่กำหนดปัญหาขึ้นมาเองว่าอยากจะทำอะไร อยากแก้ปัญหอะไร หรืออยากจะทำอะไรภายในชุมชน ซึ่งนักวิจัยหรือนักพัฒนาจะเป็นผู้ให้คำแนะนำ ช่วยเหลือในด้านของการจัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลที่เกิดจากการดำเนินงานและสรุปบทเรียนตลอดจนร่วมหาวิธีแก้ไขปัญหา และร่วมพัฒนาต่อไป

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) นั้นเป็นเครื่องมือหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่นและแก้ไขปัญหาของคนในท้องถิ่นกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมจะสามารถช่วยให้ชาวบ้านค้นพบความจริงว่า ภายในชุมชนและสังคมนั้นมีปัญหาอย่างไร ความรุนแรงหรือความสำคัญของปัญหาเป็นอย่างไร ผลกระทบของปัญหาต่อครอบครัว ต่อชุมชนและต่อสังคมเป็นอย่างไร ปัญหามีสาเหตุมาจากอะไร ชุมชนจะช่วยกันแก้ไขอย่างไร กลุ่มคนหรือนักวิชาการภายนอกจะเข้ามาหนุนช่วยอย่างไร บทบาทของกลุ่มคนต่อการแก้ปัญหาเป็นอย่างไร โดย

กระบวนการทั้งหมดชาวบ้านจะเป็นผู้ดำเนินการกับคนภายนอกที่สนใจเข้ามาแก้ปัญหา นั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการตั้งคำถามวิจัย การวางแผน การกำหนดวิธีการเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล การปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหา รวมถึงการสรุปผลงานในแต่ละช่วงของการวิจัยและการสรุปผลขั้นสุดท้ายเพื่อวางแผนการดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเพื่อนำไปสู่การเผยแพร่รณรงค์และการผลักดันในเชิงนโยบาย

ผู้วิจัย ศึกษาและให้นิยาม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติการวิจัย ดังนี้

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นการวิจัยเพื่อมุ่งแก้ปัญหา หรือพัฒนางานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ตามแนวทางที่บุคคลมีส่วนเกี่ยวข้องกับหลายฝ่ายเข้ามาร่วมในกิจกรรมการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุด ซึ่งนักวิชาการให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

สุภางค์ จันทวานิช. (2548 : 67-68) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าหมายถึง วิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินการ การติดตามผล จนกระทั่งถึงขั้นประเมินผล

อุทัย ดุลยเกษม (2548 : 89) ให้ความหมายไว้ในการศึกษาสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่แนวกันชนของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึงรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนซึ่งเคยเป็นประชากรของการวิจัย กลับบทบาทมาเป็นผู้ร่วมในการทำวิจัย โดยเข้ามามีบทบาทส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย

สมโภชน์ เอนกสุข (2548 : 18) ให้ความหมายการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นรูปแบบของการวิจัยที่นักวิจัยมีความเกี่ยวข้องในฐานะผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมส่วนหนึ่งและเป็นนักวิจัยเป็นการนำแนวคิดและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาศึกษาโดยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยช่วยกันแสวงหารูปแบบของการพัฒนาหรือหาวิธีการแก้ปัญหา มีการพัฒนาความสำนึกในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อปรับปรุงสถานะความเป็นอยู่และวิถีชีวิตตลอดจนเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมตนเอง

สิทธิธัญ ประพุทธนิตสาร (2546 : 20) ได้สรุปความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา (Problems people) ค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการจึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำการที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย

นิตยา เงินประเสริฐศรี (2544 : 61-62) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอย่างไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัย ซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative

approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ทั้งนี้กระบวนการวิจัยจะต้องเป็นประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระ และส่งเสริมคุณค่าของชีวิต และกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ สะท้อนความคิดเห็นและความต้องการของตน ทรรศการที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏอยู่ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้ และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่

กมล สุตประเสริฐ (2540 : 7) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นการวิจัยที่จัดกระทำโดยผู้ปฏิบัติการเพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ในการแก้ไขปัญหาโดยทันที และต้องกระทำเป็นหมู่คณะร่วมกันขยายความอีกได้ว่า เป็นการวิจัยที่ต้องอาศัยกระบวนการทำงานร่วมกันที่จะต้องสืบสวนสอบสวนหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่มวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา โดยเป็นกระบวนการที่ค่อนข้างจะลำเอียงไปในทางทางกระบวนการประชาธิปไตย

สเตฟาน เคมีสและเพตรีซีย วิคส์ (Stephen Kemmis and Patricia Weeks nd) อ้างอิงจาก สมบัติ ท้ายเรือคำ (2546 : 8) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นการวิจัยที่มีจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือบุคคลในการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ให้ดีขึ้น โดยเฉพาะการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมและการศึกษาของบุคคลเหล่านั้น ในวงการศึกษานี้ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาและปรับปรุงหลักสูตรหรือแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ต่างๆ ในการทำงาน ซึ่งต้องอาศัยผู้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานในทุกขั้นตอน

เคมีส แมคแทกการ์ท (Kemmis Mctaggart : 1988) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการวิจัยที่กลุ่ม สะท้อนตนเอง สืบค้นและดำเนินการ โดยผู้มีส่วนร่วมในสังคมเพื่อปรับปรุงความเป็นธรรมและความมีเหตุมีผลของการปฏิบัติในสังคมของตนเอง

ผู้วิจัยสรุปเพื่อนำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การนำแนวคิดและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาศึกษาโดยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยช่วยกันแสวงหาข้อมูล มีการพัฒนาข้อมูลจากการวิเคราะห์ วิจัยของผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อปรับปรุงข้อมูลที่ช่วยกันสืบค้นมา

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

กมล สุตประเสริฐ (2537 : 6-25) ได้อธิบายว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมว่า เป็นแนวคิดในการพัฒนาที่มีกระบวนการในการยึดเอาประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people centered) โดยเน้นองค์ประกอบ เช่น ความจำเป็นพื้นฐาน หรือตัวบ่งบอกความสำเร็จของการพัฒนา สำหรับการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนั้นก็มีการดำเนินการเช่นเดียวกัน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สามารถนำมาใช้ควบคู่กับการพัฒนาบ้านเมืองได้ ทั้งนี้เพราะการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเป็นการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม และการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน สุดท้ายก็นำไปสู่ความเข้าใจกับปัญหาของตน และก็พิจารณาหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้นต่อไป การแก้ปัญหาการพัฒนานั้น แต่เดิมประชาชนมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหาที่มีความจำกััดมาก และการมีส่วนร่วมในการวิจัย การปฏิบัติการก็เช่นกันประชาชนก็แทบไม่ได้อะไร เพราะที่ผ่านมาเป็นการวิจัย

ประยุกต์ ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการผลการวิจัยในการศึกษาค้นคว้าจึงเกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ของประชาชนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ให้มีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ได้เรียนรู้วิธีการในการศึกษาปัญหา วางแผนในการดำเนินการร่วมกัน มีจุดเด่น จุดด้อยอะไรตรงไหนก็ช่วยกันแก้ไข ทั้งนี้จะต้องให้ประชาชนได้ประโยชน์โดยเฉพาะการได้รับความรู้เพิ่มมากขึ้น มีกิจกรรมที่ให้ร่วมคิดร่วมทำมากขึ้นและประชาชนมีการพัฒนาเผยแพร่พลังความรู้มากขึ้นและกมล สุดประเสริฐ (2540 : 12) ได้เสนอขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-research phase)

ในระยะนี้ เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแกนหลักของการวิจัยแบบนี้ โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยกล่าวคือ

1.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up rapport) โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดีมากขึ้น โดยทั่วไปแล้วผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย พูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์เป้าหมายและความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถทำการวิเคราะห์คาดหมายสภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น และสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 การสำรวจ ศึกษาชุมชน (Surveying and Studying community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพ และแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชนรวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้ว ผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สมุดบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีบางโครงการวิจัย ใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน หรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย ส่วนการจัดเลือกชุมชนนั้น

1.3 คัดเลือกชุมชน (Selecting community) ได้เสนอความเห็นไว้ว่าโดยทั่วไปแล้ว การคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้อยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage community) เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยเร่งด่วน หรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัย และการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

1.4 การเข้าสู่ชุมชน (Entering community) ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการ เช่น

ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือครู ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น และอาจเป็นข้อมูลที่องค์กรพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองโดยการสำรวจชุมชน (Community surveying) ก็ได้

1.5 การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้มักถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดีเพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัย ในส่วนของการเตรียมคนนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วมักจะมีการเตรียมคน 3 กลุ่ม คือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนาซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้หมายถึง ผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอหรือพัฒนาการอำเภอประจำตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือ การประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย และการหาหรือแนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุมด้วย และเตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

ส่วนการเตรียมเครือข่ายความร่วมมือนั้น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหลายชิ้นได้ใช้วิธีการให้ครูผู้วิจัย/นักวิจัยทำการประสานกับองค์กรภาครัฐและหรือองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการดำเนินงานวิจัย การเตรียมเครือข่ายความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปได้ด้วยดี

ในขั้นตอนนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย รวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่า โดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น “ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อย และชาวบ้านส่วนมากก็มักจะตื่นเต้นกับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาของเขาจากบุคคลหรือหน่วยงานภายนอก แต่กระนั้น ชาวบ้านก็มักจะไม่ค่อยมีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัยจึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ง่ายต่อความเข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบาย ๆ หรือการศึกษาชุมชน ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้น และบางกรณีจะช่วยให้คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้ อีกประการหนึ่ง การขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหา รวมทั้งการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้าน ยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรมชาวบ้านคิดตามผู้นำชุมชนหรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังไงก็ว่าตามกัน” ซึ่งบางกรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มฝักใฝ่ฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัวชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์

และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐ

2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อยคือ

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis) ในขั้นนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education Participation-CEP) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะใช้การอภิปรายปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดโครงการต่อไป

2.2 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project appraisal and Identification) เมื่อมีการวิเคราะห์โครงการโดยการประเมินความต้องการของชุมชน หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาในความเป็นจริงมักจะมีหลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหาใดที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือมีความเป็นไปได้ โดยชาวบ้านควรรับบทบาทหลักเข้ามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น และกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.3 การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning phase) กิจกรรมในช่วงนี้จะ เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกันเพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับการคัดเลือก เป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้น หลังจากที่ผ่านมาขั้นตอน 2.1 มาแล้ว ผู้วิจัยควรจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญหา การกำหนดโครงการ และกิจกรรมที่จะดำเนินการ

3. การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะกรรมการเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้คือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

4. ระยะการติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation phase) เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการมีสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบความสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป

ในขั้นตอนนี้ยังคงต้องอาศัยการมีเข้าใจที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์และกระตือรือร้นของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าขั้นตอนก่อนหน้าการมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การสร้างช่องทางการตรวจสอบงานวิจัยและการมีเครื่องมือประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไร จะทำให้ทุกฝ่ายคาดหมายได้ว่า ผลลัพธ์

ของการวิจัยจะปรากฏออกมาสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาหรือสามารถใช้ได้กับการแก้ไขปัญหาอย่างตรงจุด และเข้าร่วมกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่องและบังเกิดผลประโยชน์ในภาพรวม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) นับเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาสังคมและชุมชนที่ได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน โดยเป็นงานวิจัยที่เริ่มต้นจากชุมชน สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูลการศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหาที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผนและกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหาได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ และมีนักวิจัยภายนอก ทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวยให้กระบวนการวิจัยบังเกิดผลสอดคล้องกับเป้าหมายอันนับได้ว่าการวิจัยได้ช่วยสร้างคุณลักษณะของการเรียนรู้แบบพหุภาคี พร้อมกับก่อให้เกิดผลพลอยได้ที่เป็นจิตสำนึกตระหนักในปัญหา หน้าที่ และร่วมกันแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่ม ทำงานร่วมกันทั้งแก้ปัญหา และพัฒนาอย่างต่อเนื่องยั่งยืนของชุมชน

สิทธิรัฐ ประพุทธิติสาร (2549 : 30-31) ซึ่งมีทั้งหมด 5 ขั้นตอน เป็นขั้นตอนที่ผสมผสานแนวคิดการจัดการชุมชนและการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน (community organization and problem based learning) ดังนี้คือ

1. ระยะก่อนทำการวิจัย (pre- research phase)
  - 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน
  - 1.2 การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน
  - 1.3 การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน
  - 1.4 การแพร่แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
2. ระยะของการทำวิจัย (research phase)
  - 2.1 การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน
  - 2.2 การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น
  - 2.3 การวิเคราะห์ปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และกำหนดแนวทางแก้ปัญหา
  - 2.4 การออกแบบการวิจัยและการเก็บข้อมูล
  - 2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล
  - 2.6 การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน
3. ระยะในการจัดทำแผน (planning phase)
  - 3.1 การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น
  - 3.2 การกำหนดโครงการหรือกิจกรรม
  - 3.3 การศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน
  - 3.4 การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน
  - 3.5 การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล
4. ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (implementation phase)
  - 4.1 การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสา

4.2 การอบรมทีมงานปฏิบัติงานอาสา

5. ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (monitoring and evaluation phase)

5.1 จัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของหมู่บ้านขึ้นมาติดตามการดำเนินงานของฝ่ายปฏิบัติทุกระ

5.2 เสนอผลงานต่อที่ประชุมหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามการกำหนดขั้นตอนในลักษณะดังกล่าวอาจจะมีที่ยืดหยุ่นกว่านี้ เพื่อให้เกิดความเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตหรือวัฒนธรรมในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน

เครื่องมือในการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สำหรับเครื่องมือและวิธีการที่จะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยศึกษาและนำมาเป็นแนวทางจากจากงานวิจัย เรื่องกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ที่ได้ศึกษาถึงเครื่องมือและวิธีการต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อให้เกิดประสิทธิผลมากที่สุดซึ่งมีทั้งหมด 16 กระบวนการ (หน่วยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2550) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) คือ การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 6-10 คนซึ่งเลือกมาจากประชากรกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ล่วงหน้าแล้ว

2. metaplan เป็นการประชุมเพื่อระดมสมองจากการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับเรื่องนั้น ๆ เพื่อให้ความคิดเห็น หรือสะท้อนภาพความเป็นจริงจากมุมมองที่แตกต่างหลากหลายของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงความคิดเห็นด้วยการเขียนแทนการพูดซึ่งจะทำให้ทุกคนแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ เป็นตัวของตัวเองและลดความคิดที่ว่าความคิดของเราจะทำให้ผู้อื่นไม่พอใจ ไม่เห็นด้วย และเมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นจะรู้สึกภูมิใจในคุณค่าของตัวเองว่ามีส่วนร่วมในข้อสรุปของการประชุมอันจะส่งผลถึงการนำไปปฏิบัติการติดตามผลร่วมกัน

3. แผนที่ทางความคิด (mind map) การทำแผนที่ทางความคิดเป็นวิธีการหนึ่งในการจัดบันทึก ความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มโดยให้สมาชิกทุกคนเสนอความคิดที่ตั้งเอาไว้ อาจจะมีการกำหนดกติกาให้เสนอเพียงคนละหัวข้อก่อนเพื่อให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมทุกความคิดที่ถูกนำเสนอขึ้นมาวิทยากรจะเขียนคำสั้น ๆ ตัวโต ๆ เพื่อทำให้ทุกคนมองเห็นพร้อมทั้งโยงเส้นเข้ากับกิ่งต่าง ๆ ของผู้เสนอ วิธีนี้ทำให้ความคิดที่หลากหลาย การมองเห็นความคิดของผู้อื่นที่ถูกบันทึกไว้สามารถทำให้คนอื่น ๆ เกิดความคิดใหม่ต่อไปได้ เปรียบเสมือนการต่อภาพนั่นเอง

4. appreciation-influence-control (A-I-C) กระบวนการ A-I-C เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ที่ระดมสมองทำให้เกิดความเข้าใจสภาพปัญหา/ขีดจำกัด ความต้องการ/และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องต่าง ๆ งานที่ได้จากการประชุมมาจากความคิดของทุกคน

ความหมายของกระบวนการ A-I-C

A-appreciation คือ การยอมรับชื่นชม (appreciate) ความคิดเห็นความรู้สึกของเพื่อนสมาชิกในกลุ่มด้วยความเข้าใจในประสบการณ์ สภาพ และขีดจำกัดของเพื่อนสมาชิกแต่ละคน ทุกคนในกลุ่มมีโอกาสที่จะให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง เหตุผล ความรู้สึกและการแสดงออกตามที่เป็นจริงเกิดการยอมรับซึ่งกันและกันมีความรู้สึกที่ดีมีเมตตาต่อกัน เกิดพลังร่วมและรู้สึกเป็นเครือข่าย

I- influence คือ การใช้ประสบการณ์/ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของแต่ละคนที่มีอยู่ มาช่วยกันกำหนดวิธีการ/ยุทธศาสตร์เพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์/อุดมการณ์ร่วมกันสมาชิกในกลุ่มจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการถกเถียงด้วยเหตุผลทั้งในประเด็นที่เห็นด้วยและขัดแย้งจนได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกัน

C-control คือ การนำยุทธศาสตร์/วิธีสำคัญมากำหนดแผนปฏิบัติการโดยละเอียดสมาชิกจะเลือกว่าตนเองสามารถรับผิดชอบในเรื่องใดด้วยความสมัครใจ ทำให้เกิดพันธะสัญญาข้อผูกพัน (commitment) แก่ตนเองเพื่อควบคุมตน (control) ให้ปฏิบัติจนบรรลุผลตามเป้าหมายร่วมของกลุ่ม

5. การร่วมประเมินสถานการณ์ (participatory rapid appraisal, PRA) พัฒนามาจาก RRA เป็นการเก็บข้อมูลโดยผู้เชี่ยวชาญหลายสาขา เข้ามาเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน และนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนกันในตอนเย็นทุกวัน การเก็บข้อมูลแบบ PRA มีข้อดีคือใช้เวลาสั้นๆ แต่มีข้อเสียคือเป็นการเก็บข้อมูลโดยชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม จึงได้พัฒนามาเป็น PAR โดยเปิดให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์/ประเมินสถานการณ์แทนการให้ข้อมูลอย่างเดียว

6. การทำแผนที่ศักยภาพอย่างมีส่วนร่วม (participatory mapping) คือ การที่นักวิจัยเดินทางเข้าไปในชุมชนและเดินสำรวจชุมชนกับชาวบ้านเพื่อสำรวจทรัพยากรของชุมชนว่ามีอะไรอยู่บ้าง และอยู่ที่ไหน เช่น บ้าน ร้านค้า โรงเรียน วัด ฯลฯ จากนั้นจึงเริ่มทำแผนที่ โดยมีการลงสี เมจิกระบุสถานที่ และทรัพยากรของชุมชนโดยให้ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดซึ่งวิธีนี้จะทำให้มองเห็นลักษณะทางกายภาพ จุดวิกฤติ ผลที่ได้จากการทำแผนที่มักจะปรากฏผลตามสิ่งที่ชาวบ้านภายในชุมชนเห็นว่าสำคัญสำหรับตน ซึ่งการทำแผนที่ดังกล่าวสามารถทำได้ตั้งแต่เริ่มต้นของการทำงาน

7. การทำแผนภูมิด้วยการใช้ฤดูกาล (seasonality diagrams) จุดมุ่งหมายของการทำแผนที่ฤดูกาล คือ เพื่อให้ชุมชนเข้าใจวงจรชีวิตของตนเองรู้ความเคลื่อนไหวในชุมชนของตนเอง และในแต่ละช่วงเวลา ชุมชนต้องการอะไรเป็นพิเศษบ้าง ซึ่งเดือนที่สำคัญของชุมชนอาจไม่เริ่มต้นด้วยเดือนมกราคมตามปฏิทิน แต่จะเริ่มตามเดือนที่ชุมชนคิดว่าสำคัญที่สุดสำหรับเขาซึ่งส่วนใหญ่จะได้แก่ เดือนที่ฝนเริ่มตกแล้วไล่ไปจนครบ 12 เดือนจะสามารถใช้ได้กับตัวชี้วัดด้านการทำมาหากิน (ด้านเศรษฐกิจ) และโรคภัยไข้เจ็บ (ด้านสุขภาพอนามัย) ประโยชน์ของการทำแผนภูมิฤดูกาล จะสามารถทำให้ชาวบ้านรู้ว่าเดือนไหนควรจะทำอะไรเป็นการบอกให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ รู้จักการวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหา เช่นเดือนไหนต้องการแรงงานเดือนไหนควรหาอาชีพเสริม เป็นต้น

8. การค้นหาสาเหตุของปัญหาอย่างมีส่วนร่วม (causal diagrams) คือ การร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา จะทำหลังการคุยกันแล้วว่ามีปัญหาอะไร แล้วช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุเป็นการทำจากบนลงล่าง ส่วนใหญ่จะทำเพื่อหาสาเหตุของปัญหาช่วยให้เข้าใจที่มาของปัญหาได้ดีขึ้น

9. การสัมภาษณ์ (interview) การรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เป็นวิธีการสื่อสารสองทาง (two-way communication) มีการสนทนาระหว่างผู้ที่มีข้อมูลกับผู้ที่ต้องการทราบข้อมูล เป็นการ

ถาม-ตอบกันโดยตรง หากมีข้อสงสัยหรือเข้าใจไม่ชัดเจนก็ทำความเข้าใจจนชัดเจนในที่นี้ เป็นการสร้างความมั่นใจให้ทั้งผู้ตอบและผู้ศึกษา

9.1 ประเภทของการสัมภาษณ์

9.1.1 การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (individual interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่นิยมใช้กันมากที่สุดโดยการสัมภาษณ์ทีละคน ซักถามกันจนเป็นที่พอใจ แล้วจึงสัมภาษณ์คนอื่นต่อไป การสัมภาษณ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์จะมีความเป็นอิสระและเป็นส่วนตัวมาก

9.1.2 การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (group interview) เป็นการสัมภาษณ์พร้อมกันในเวลาเดียวกัน ครั้งละหลาย ๆ คนอาจเป็นกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กก็ได้ ทุกคนตอบคำถามเดียวกันหมด ฉะนั้นคำตอบที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางคน จึงอาจถูกชักนำจากคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่นได้ อย่างไรก็ตามการสัมภาษณ์จะให้ผลดีควรใช้ผู้สัมภาษณ์คนเดียว เพราะไม่เกิดความแตกต่างกันระหว่างผู้สัมภาษณ์

9.2 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง (structured & unstructured interview)

9.2.1 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างหรือแบบมาตรฐาน (standardized interview) เป็นแบบที่มีการเตรียมการ มีแผนการสัมภาษณ์และการบริหาร การสัมภาษณ์จัดเตรียมไว้ล่วงหน้าค่อนข้างแน่นอนเป็นการล่วงหน้า การสัมภาษณ์เป็นมาตรฐานและเป็นทางการมาก ผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคนจะตอบคำถามเดียวกันและถามคำถามก่อนหลังเรียงตามลำดับเหมือนกัน

9.2.2 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างหรือแบบมาตรฐานน้อย (less standardized interview) นั้น การสัมภาษณ์จะยืดหยุ่น เปิดกว้างไม่เป็นทางการมากนัก จะถามอะไรก่อนหลังก็ได้ รวมทั้งไม่จำเป็นต้องถามคำถามเหมือนกันทุกคนก็ผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการถามและสามารถปรับเปลี่ยนการซักถามได้ให้เหมาะสมกับแต่ละคนได้ การสัมภาษณ์แบบกำหนดคำตอบล่วงหน้ากับไม่กำหนดคำตอบล่วงหน้า (directive and non-directive interview)

9.2.3 การสัมภาษณ์แบบกำหนดคำตอบไว้ล่วงหน้าสำหรับผู้ให้สัมภาษณ์เลือกตอบ เช่นใช่ไม่ใช่ เคย ไม่เคยหรือแบบที่มีคำตอบให้เลือกเป็นต้น

9.2.4 การสัมภาษณ์แบบไม่กำหนดคำตอบล่วงหน้า แบบนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ตอบได้ตามความพอใจอย่างอิสระจะตอบอย่างไรก็ได้ โดยปล่อยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์พูดและแสดงพฤติกรรมอย่างเสรี

9.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

9.3.1 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกรายบุคคล (individual depth interview) เป็นการซักถามพูดคุยกันระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นการถามเจาะลึกล่วงหน้าคำตอบอย่างละเอียดถี่ถ้วน การถามนอกจากจะให้อธิบายแล้วจะต้องถามถึงเหตุผลด้วยการสัมภาษณ์แบบนี้จะใช้ได้ดีกับการศึกษาวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับพฤติกรรมบุคคล เจตคติ ความต้องการ ความเชื่อ ค่านิยม บุคลิกภาพในลักษณะต่าง ๆ

9.3.2 การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) เป็นการสัมภาษณ์และสนทนาแบบเจาะประเด็นด้วยการเชิญผู้ร่วมสนทนามารวมเป็นกลุ่ม ประมาณ 5-7 คน แล้วเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะกันอย่างกว้างขวางในประเด็นต่าง ๆ ที่เราต้องการแล้วพยายามหา

ข้อสรุป การสนทนากลุ่มนี้เหมาะกับการวิจัยที่ต้องการหารูปแบบ โครงสร้าง แนวคิดใหม่ ๆ รวมทั้ง ค้นหาตัวกำหนดพฤติกรรมและบุคลิกภาพของมนุษย์

10. การสังเกต (observation) การสังเกตเป็นการค้นหาพฤติกรรมเพื่อให้รู้ว่ามนุษย์คืออะไร ทำอย่างไรโดยการเฝ้าดูพฤติกรรมมนุษย์โดยตรง ซึ่งมีการแบ่งประเภทของการสังเกตดังนี้

10.1 การสังเกตแบบเป็นทางการกับไม่เป็นทางการ (formal and informal observation)

10.2 การสังเกตแบบมีโครงสร้างกับแบบไม่มีโครงสร้าง (structured and unstructured observation)

10.3 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมกับแบบไม่มีส่วนร่วม (participant and non-participant observation)

10.3.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้สังเกตจะต้องเข้าไปปะปนกับผู้ถูกสังเกต ซึ่งอาจจะทำกิจกรรมเหมือนกับสมาชิกคนหนึ่งของผู้ถูกสังเกตอย่างสมบูรณ์ ทำกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ถูกสังเกตเท่านั้น

10.3.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การสังเกตแบบที่กล่าวมาแล้วในข้อ 1 และข้อ 2 นั้นถือว่าเป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมทั้งสิ้น

10.4 การสังเกตในสภาพแวดล้อมที่มีการควบคุมกับสภาพธรรมชาติ (laboratory and field observation)

10.4.1 การสังเกตในสภาพแวดล้อมที่มีการควบคุม เป็นการสังเกตในห้องปฏิบัติการที่มีการควบคุมตัวแปรภายนอกอื่น ๆ และสังเกตอย่างเฉพาะเจาะจง มีโครงสร้างที่กำหนดเป็นระเบียบระบบเอาไว้ก่อนล่วงหน้า

10.4.2 การสังเกตในสภาพธรรมชาติ เป็นการสังเกตในสนามตามสภาพที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ ไม่มีการควบคุมตัวแปรภายนอกไม่มีโครงสร้างที่จะใช้สังเกตแน่นอนคงปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ มีพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์อะไรที่เกิดขึ้นก็สังเกตจดบันทึกเอาไว้

สรุป เครื่องที่นำมาใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ คือ การสัมภาษณ์ โดยเฉพาะการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง

บริบทของตำบลงมูลเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์

ประวัติความเป็นมา

มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า ในพื้นที่แห่งนี้เป็นป่าดง มีต้นขี้เหล็กขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านตามลักษณะเด่นของพื้นที่ว่า บ้านดงขี้เหล็ก แต่ในเวลาต่อมาคำว่า ขี้ เป็นคำไม่สุภาพ จึงได้เปลี่ยนมาเป็น ดงมูลเหล็ก จนถึงปัจจุบัน

สภาพทั่วไปของตำบล

ตำบลงมูลเหล็กมีทั้งหมด 11 หมู่บ้าน บ้านเรือนประชาชนจะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม บางหมู่บ้านก็จะห่างกันพอประมาณแต่ไม่ไกลนัก

อาณาเขตตำบล

ทิศเหนือ ติดกับ ต.ท่าพล อ.เมือง, ต.ช้างตะลูด อ.หล่มสัก จ. เพชรบูรณ์

ทิศใต้ ติดกับ ต.นาป่า อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดกับ ต.บ้านโคก อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์

ทิศตะวันตก ติดกับ ต.นางั่ว, ต.สะเดียง อ.เมือง จ.เพชรบูรณ์

จำนวนประชากรในตำบลดงมูลเหล็ก

จำนวนหลังเรือน 2460 หลังคาเรือน มีประชากร 10,761 คน จำนวนแรกเกิดถึง 6 ปี มีจำนวน 521 คน จำนวนสตรีตั้งครรภ์ 78 คน จำนวนสตรีอายุ 35 ปีขึ้นไป 1,846 จำนวนผู้สูงอายุ 1,140 คน จำนวนผู้สูงอายุที่เป็นโรคเรื้อรัง 607 คน จำนวนผู้สูงอายุที่ช่วยตนเองไม่ได้ 14 คน จำนวนผู้พิการ 81 คน

ข้อมูลอาชีพของตำบล

อาชีพหลัก ทำนา

ข้อมูลสถานที่สำคัญของตำบล

1. องค์การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก
2. วัดราษฎร์บูรณะ
3. วัดดงมูลเหล็ก
4. สถานีอนามัยดงมูลเหล็ก

โรงเรียนในตำบล

ตำบลดงมูลเหล็กมีโรงเรียนจำนวน 6 โรงเรียน คือ

- 1 โรงเรียน บ้านโนนตะแบก

โรงเรียน บ้านโนนตะแบก ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เบอร์

โทร 056-712187

- 2 โรงเรียน บ้านท่ากกตาล

โรงเรียน บ้านท่ากกตาล ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์

- 3 โรงเรียนบ้านดงมูลเหล็ก

โรงเรียนบ้านดงมูลเหล็ก ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เบอร์

โทร 056-752328

- 4 โรงเรียนบ้านโนนสะอาด

โรงเรียนบ้านโนนสะอาด ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เบอร์

โทร 056-752329

- 5 โรงเรียนบ้านลำป่าสักมูล

โรงเรียนบ้านลำป่าสักมูล ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์

- 6 โรงเรียนบ้านคลองบง

โรงเรียนบ้านคลองบง ตำบลดงมูลเหล็ก อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เบอร์โทร 056-752236

สรุป ตำบลดงมูลเหล็ก มี 11 หมู่บ้านและโรงเรียน จำนวน 6 โรงเรียน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาผลการวิจัยและวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

จักรกฤษณ์ ลีตระกูล (2545 : 2) ดำเนินการวิจัยเรื่อง คำลงท้ายในภาษาถิ่นลำปาง การศึกษาในครั้งนี้ได้รวบรวมคำลงท้ายในภาษาถิ่นลำปางไว้จำนวน 29 คำ โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อศึกษาความหมายของคำลงท้ายในภาษาถิ่นลำปาง โดยการวิเคราะห์อรรถลักษณะ และเพื่อศึกษาการใช้ตลอดจนแยกประเภทคำลงท้ายภาษาถิ่นลำปางเมื่อปรากฏในรูปประโยค คือ ประโยคบอกเล่า ปฏิเสธ คำถาม และคำสั่ง โดยศึกษาข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บอกภาษา จำนวน 3 คน และนำข้อมูลมาวิเคราะห์ โดยจัดแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ในระดับคำ โดยวิธีการวิเคราะห์อรรถลักษณะ และในระดับประโยคโดยใช้หลักวัจนกรรม ในการศึกษาความหมายด้านอรรถลักษณะผู้ศึกษาพบว่า สามารถแยกอรรถลักษณะคำลงท้ายได้ดังนี้ สถานภาพทางเพศ ความสุภาพ ฐานะทางสังคม และความใกล้ชิดสนิทสนม โดยจากอรรถลักษณะที่ปรากฏสามารถสรุปได้ว่าในจำนวนการใช้คำลงท้ายในภาษาถิ่นลำปาง คำลงท้ายที่สามารถบอกสถานภาพเพศ มีเพียง 2 คำ คำลงท้ายส่วนใหญ่จัดเป็นคำสุภาพ สามารถใช้ได้ในทุกฐานะในสังคม และมักจะเป็นคำลงท้ายที่ใช้กับคนที่มีความสนิทสนมกัน เมื่อพิจารณาจากการปรากฏในรูปประโยค 4 ประเภท พบว่า สามารถจัดประเภทคำลงท้ายได้ดังต่อไปนี้ คำลงท้ายที่สามารถปรากฏในประโยคบอกเล่า มีจำนวน 13 คำ คำลงท้ายที่สามารถปรากฏในประโยคปฏิเสธ มีจำนวน 10 คำ คำลงท้ายที่สามารถปรากฏในประโยคคำถาม มีจำนวน 17 คำ คำลงท้ายที่สามารถปรากฏในประโยคคำสั่ง มีจำนวน 14 คำ และพบว่าการลงท้ายมีผลต่อวัจนกรรมของประโยคอีกด้วย โดยจัดเป็นวัจนกรรมตรง หรือวัจนกรรมอ้อมก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับเจตนาและสถานการณ์ของผู้พูดเป็นปัจจัยสำคัญ

เพียงแข พงษ์ศิริบัญญัติ (2546 : 2) ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์บอกเล่าเมืองสงขลาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2548-2588) งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าเมืองสงขลาในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2548-2488) โดยมุ่งศึกษาถึงสภาพการณ์ของเมืองสงขลาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเป็นเมืองยุทธศาสตร์สำคัญของภาคใต้ การถูกบุกยึดโดยกองกำลังญี่ปุ่นและการถูกฝ่ายสัมพันธมิตรรุกโจมตี นอกจากนี้ยังได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชาวเมืองสงขลา กับทหารญี่ปุ่นและสภาพความเป็นอยู่ของชาวเมือง รวมทั้งทัศนคติของชาวเมืองต่อกองทหารญี่ปุ่นอีกด้วย ทั้งนี้นำเสนอผลการศึกษาแบบประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ (History Analysis) ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่จะศึกษาจากเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง หลังจากวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเหล่านั้นแล้ว ได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย สำหรับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้เป็นชาวเมืองสงขลาที่มีชีวิตอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484-2488) จำนวน 25 คน โดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposing random sampling) กลุ่มตัวอย่างทั้ง 25 คน เป็นผู้ที่มีอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ที่เผชิญกับภาวะสงครามโดยตรง และดำเนินวิถีชีวิตกับกองทหารญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิด ซึ่งในปัจจุบันยังสามารถจดจำเหตุการณ์ได้อย่างแม่นยำแล้วถ่ายทอด

เหตุการณ์ต่างๆ ครั้งกระนั้นได้ดี ผลการวิจัยสรุปได้ว่า เมืองสงขลาตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่ ญี่ปุ่นจะต้องใช้เป็นพื้นที่เคลื่อนพลไปสู่มลายูและสิงคโปร์ซึ่งเป็นฐานทัพของอังกฤษได้โดยง่าย เพราะ สงขลามิพื้นที่ของอำเภอสะเดาเป็นชายแดนภาคใต้ที่ติดต่อกับมลายู ดังนั้นสงขลาจึงไม่อาจหลีกเลี่ยง การเผชิญกับสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ ญี่ปุ่นได้เตรียมการล่วงหน้าอย่างรอบคอบ มีการวางแผนการทำ สงครามเป็นเวลาหลายปี จะเห็นได้จากการส่งแนวที่ห้าเข้ามาปฏิบัติงานในหลายๆ จังหวัดทางภาคใต้ ตั้งแต่ชุมพร นครศรีธรรมราช ภูเก็ต สงขลา และปัตตานีโดยเข้ามาประกอบอาชีพอยู่ในเมืองไทย เป็นเวลาหลายปี คอยสอดแนมศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ และยุทธศาสตร์ของประเทศไทย ญี่ปุ่นได้ กำหนดให้พื้นที่ภาคใต้เป็นเส้นทางเดินทัพไปยังมลายูซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษ การปะทะกัน ระหว่างกองกำลังฝ่ายไทยกับฝ่ายญี่ปุ่นเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2584 โดยจุด แรกเริ่มจากบริเวณสถานีตำรวจสงขลา ปัจจุบัน คือ กองกำกับการตำรวจภูธรสงขลา เป็นการปะทะ ระหว่างตำรวจไทยกับกองกำลังญี่ปุ่น จุดปะทะต่อมาคือ บ้านสำโรง บริเวณตำบลเขารูปช้าง ในความ รับผิดชอบของกองพันทหารราบที่ 41 และกองพันทหารปืนใหญ่ที่ 13 ซึ่งตั้งอยู่ ณ ค่ายสวนตุล (ปัจจุบัน คือ ค่าย พระปกเกล้า) จุดปะทะสุดท้ายคือ บริเวณบ้านควนแม่เตยและบ้านน้ำน้อย หรือเขา บ้านไคนาง (ปัจจุบันเป็นพื้นที่ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคที่ 11 เขตตำบลน้ำน้อย) ซึ่งอยู่ในความ รับผิดชอบของกองพันทหารราบที่ 5 จากค่ายคองหงส์ (ปัจจุบัน คือ ค่ายเสนาณรงค์) การยกพลขึ้นบก ที่สงขลาของกองทัพญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 นับว่าเป็นการละเมิดความเป็นกลางของ ประเทศไทย ประเทศไทยต้องยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยไปยังพม่าและมลายู ทำให้ สถานการณ์คลี่คลายลง แต่ต้องเผชิญหน้ากับภาวะสงครามที่ยังคงมีต่อไป โดยกองทัพสัมพันธมิตรบุก โจมตีญี่ปุ่นตั้งแต่ พ.ศ.2484-2488 เมืองสงขลาต้องตกเป็นเป้าหมายโจมตีของกองทัพสัมพันธมิตร ตลอดระยะเวลา 4 ปี ที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับภาวะสงคราม ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของ ชาวเมืองสงขลา สภาพเศรษฐกิจที่ฝืดเคือง การขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภค โดยเฉพาะข้าวสาร เกลือ เสื้อผ้า ยารักษาโรค ไม้ขีดไฟ ประชาชนต้องประสบกับชะตากรรมจากภัยสงคราม การขาด แคลนข้าวของเครื่องใช้ บางครั้งก็แก้ปัญหาโดยหาสิ่งทดแทน รู้จักแก้ปัญหาโดยการทำวิถีชีวิตให้เป็น โอกาส เกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ใช้น้ำมันมะพร้าวแทนน้ำมันเชื้อเพลิง ใช้เส้นใยสับปะรดแทน เส้นด้าย ใช้สมุนไพรแทนยาเม็ด เป็นต้น ขณะเดียวกันการดำเนินชีวิตร่วมกันระหว่างคนไทยกับทหาร ญี่ปุ่นที่เมืองสงขลาตลอดช่วงสงครามนั้น ทำให้คนไทยได้เห็นอุปนิสัยใจคอของทหารญี่ปุ่น ความมี ระเบียบวินัยที่เข้มงวด ทหารญี่ปุ่นไม่ทำร้ายคนไทย เว้นแต่คนไทยที่ทำตัวเป็นขโมย ก็จะผูกทหาร ญี่ปุ่นลงโทษ ทำให้ชาวเมืองสงขลามิทัศนคติต่อญี่ปุ่นทั้งทางบวกและทางลบ อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะมี ทัศนคติต่อทหารญี่ปุ่นอย่างไร ผลของสงครามครั้งที่ 2 ก็ทำให้ชาวเมืองสงขลาประสบความ ยากลำบาก และเป็นผู้ได้รับเคราะห์กรรมอย่างแท้จริง

พงษ์ศักดิ์ คชประเสริฐ (2548 : 69-70) ได้ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำอิง กรณีศึกษา ตำบลแม่เนาเรือ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่าชุมชนได้มีการนำเอาภูมิ ปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้ของชาวบ้านที่ได้สั่งสมมาจากประสบการณ์ของชีวิตที่ถ่ายทอดเป็น วัฒนธรรมมาดำเนินการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมโดยที่ ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีป่า ผีขุนน้ำ และผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ผีย่า เป็นความเชื่อแบบชาวบ้านที่ ลูกหลานรับไว้สืบทอดกันมาช้านาน โดยในครัวเรือนจะมีหิ้งบูชาผีปู่ผีย่าหรือวิญญาณบรรพบุรุษที่

เสียชีวิตไปแล้วแต่ยังคงวนเวียนให้การช่วยเหลือและคุ้มครองลูกหลานให้ปลอดภัย ในป่าก็เหมือนกัน ชาวบ้านจะมีความเชื่อว่ามีผีปกป้องรักษา ตลอดจนในน้ำก็มีผีขุนน้ำคอยปกป้องรักษา ทำให้เป็นข้อกำหนดขอบเขตการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อม ยำเกรงถึงบุญคุณป่าจึงเหมือนมาตรการที่สำคัญในการกำจัดการใช้ทรัพยากรไม่ให้ฟุ่มเฟือยเป็นส่วนหลังของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้น เพื่อการจัดระเบียบการใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

บุษดี เวทยากร (2549 : 2) ดำเนินการวิจัยเรื่อง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของเมืองชัยภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394).งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และความสำคัญของเมืองชัยภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394) จากการศึกษาพบว่า เมืองชัยภูมิมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยประวัติศาสตร์เมืองชัยภูมิเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ ที่รับอิทธิพลทางศาสนาและศิลปกรรมสมัยทวารวดีจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยผสมผสานกับศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของวัฒนธรรมเขมร ที่เข้ามาอิทธิพลในสมัยต่อมา เมื่ออิทธิพลของอาณาจักรเขมรสิ้นสุดลงเมืองชัยภูมิจึงเหมือนจะถูกทิ้งร้าง และเริ่มมีการอยู่อาศัยใหม่โดยชาวลาวจากราชอาณาจักรล้านช้าง (ศรีสัตนาคนหุต) เมืองชัยภูมิเคยตกอยู่ใต้การปกครองของกรุงศรีอยุธยา และโดยเฉพาะสมัยกรุงธนบุรีดินแดนภาคอีสานรวมถึงอาณาจักรล้านช้างกลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรธนบุรี พ.ศ. 2321 ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2394)อาณาจักรล้านช้างและหัวเมืองสำคัญในภาคอีสานมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช หรือหัวเมืองชั้นนอกมีหน้าที่ส่งส่วยต่อราชธานีไทย เมืองชัยภูมิมีฐานะเป็นเมืองชั้นกับเมืองนครราชสีมาและส่งส่วยให้แก่ราชธานีเช่นเดียวกัน ความสำคัญของเมืองชัยภูมิต่อราชธานีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านเศรษฐกิจ คือเมืองชัยภูมิเป็นหัวเมืองส่วยทองคำส่งส่วยทองคำได้มากกว่าเมืองอื่นๆในภาคอีสาน โดยราชธานีใช้ทองคำเพื่อประโยชน์ในการฟื้นฟูความเจริญของบ้านเมืองและการศาสนา หล่อพระพุทธรูป ส่วนด้านการเมือง คือ เป็นเส้นทางเดินทัพและเส้นทางติดต่อระหว่างราชธานีที่กรุงเทพฯกับหัวเมืองต่างๆในภาคอีสาน รวมถึงประเทศราชล้านช้าง และกัมพูชา หรือแม้แต่เวียดนาม โดยมีช่องตะโก เป็นช่องผ่านทางที่สำคัญ ด้านสังคมและวัฒนธรรม เมืองชัยภูมิเป็นดินแดนเชื่อมโยงรับและถ่ายทอดวัฒนธรรมที่สำคัญ ส่งผ่านวัฒนธรรมเขมรหรือขอม จากภาคอีสานไปยังบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศ และรับวัฒนธรรมทวารวดีจากเมืองศรีเทพบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสัก มายังหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสานอีกทอดหนึ่ง

รำไพ แสงเรืองและฉาณิกา เงินอ่อน (2550 : ก) การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา บริบทชุมชน สภาพการแกะสลัก การถ่ายทอดองค์ความรู้ และแนวทางการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม้แกะสลักชุมชนบ้านกัวแลน้อยให้เป็นระบบใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และสร้างคำอธิบายหรือข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากข้อมูลที่ค้นพบในพื้นที่วิจัย ด้วยกระบวนการวิจัยแบบ Grounded Theory Approach ผลการวิจัย พบว่า บ้านกัวแลน้อย ตำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา ซึ่งเป็นเจ้าเมืองครองเมืองนครเชียงใหม่ บ้านกัวแลน้อย ประกอบด้วยคน 3 เผ่า คือ ลัว่ เซิน และคนเมือง เดิมมีป่าไม้สักที่อุดมสมบูรณ์ มีวิถีชีวิตแบบชนบท นับถือศาสนาพุทธ อาชีพหลัก คือ ทำไร่ทำนา ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้สักและวิถีชีวิตที่สงบสุข ชาวบ้านจึงเกิดความคิดสร้างสรรค์ งานศิลปะ การแกะสลักขึ้น จนกระทั่งในปี พ.ศ.2597 ไม้แกะสลักของชุมชนได้รับความนิยมและทำรายได้เสริมให้แก่

ชุมชน ปัจจุบันการแกะสลักกลายเป็นอาชีพหลักของชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการแกะสลัก เป็นการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว ผ่านสถาบันครอบครัวและสังคมองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นการแกะสลัก จำแนกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ การแกะสลักชุมชน บ้านกิวแลน้อย แบ่งเป็น 2 รูปแบบคือ การจัดการความรู้ตามวิถีของชุมชน คือ การจัดการความรู้ในลักษณะของการทำงานควบคู่กับการสืบทอด ยังไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรและการจัดการความรู้ตามแนวทางการพัฒนา คือ การจัดทำเป็นหนังสือและวีดิทัศน์ไม้แกะสลัก ข้อเสนอเชิงทฤษฎีของการวิจัยในครั้งนี้คือ การสืบทอดองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นไม้แกะสลักชุมชนบ้านกิวแลน้อยทั้งหมดนั้นต้องลงมือปฏิบัติให้มีประสบการณ์ จนเกิดความรู้ ความชำนาญจากการปฏิบัติจริง กระบวนการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัวยังมีความจำเป็น เนื่องจากองค์ความรู้ส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ฝังลึกอยู่ในตัวบุคคลที่ยากต่อการถอดองค์ความรู้ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร ฉะนั้นแนวทางการจัดการความรู้เพื่อการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไม้แกะสลักชุมชนบ้านกิวแลน้อยให้เป็นระบบนั้น จึงควรมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในรูปแบบของหนังสือ และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดองค์ความรู้แทนครูช่างที่ใช้รูปแบบการถ่ายทอดตัวต่อตัว ด้วยการจัดทำวีดิทัศน์เพื่อใช้ประกอบการเรียนรู้ การใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในการจัดเก็บอย่างเป็นระบบ การสืบค้นและการเผยแพร่เป็นการยกระดับองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม้แกะสลักสู่สังคมเพื่อการสืบทอดต่อไป

นิตยา เกตุครุฑ (2550 : ข) ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาไม้ผล ตำบลน่านกกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาไม้ผล โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มตัวอย่างได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลน่านกกก กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้แทนครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุขตำบลน่านกกก ประธานกลุ่มอาชีพปลูกไม้ผลและเจ้าของภูมิปัญญาปลูกไม้ผล เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าและวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนตำบลบ้านน่านกกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อม สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการปลูกไม้ผล ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของจังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สืบสานขนบธรรมเนียม ประเพณีร่วมกันอย่างกลมกลืนเหนียวแน่น มีกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ยั่งยืน เกิดสายสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่มอย่างแน่นแฟ้น และยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและเอกชนอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นชุมชนที่มีศักยภาพ มีความพร้อมต่อการพัฒนาสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน หัวใจสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ อยู่ที่การสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของตนในชุมชน เป็นชุมพลังของชุมชนหรือท้องถิ่นเดียวกัน ร่วมกันปลูกจิตสำนึก ซึ่งจะทำให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนเอง และได้รูปแบบในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการมีส่วนร่วมของสังคม ภูมิปัญญาการปลูกไม้ผลของเกษตรกรตำบลน่านกกก ได้มาจากการศึกษาเรียนรู้ การทดลองปฏิบัติ จนได้ผลของภูมิปัญญาที่สามารถใช้ในการปลูกไม้ผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ภูมิปัญญาการขยายพันธุ์ทุเรียน การขยายพันธุ์ลำสาด การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว และการจำหน่ายผลผลิต โดยสามารถใช้ภูมิปัญญาของตนเองและของกลุ่มพัฒนาคุณภาพไม้ผล นอกจากนั้นยังมีกลุ่มองค์กรอื่นๆ เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ กลุ่มผลิตน้ำส้มควันไม้ กลุ่มแปรร

รูปผลิตภัณฑ์ไม่ผลที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนภูมิปัญญาการปลูกไม้ผล รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญามีช่องทางการสืบทอดหลายวิธี เช่น การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว การทดลองปฏิบัติ การเป็นวิทยากรฝึกอบรม การถ่ายทอดทางสื่อเอกสาร โทรทัศน์ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากผู้อาวุโส การถ่ายทอดโดยกลุ่มเครือข่ายองค์กรอาชีพในชุมชน ปัญหาในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบคือ ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาหรือเจ้าของภูมิปัญญาไม่จดบันทึกและยังหวงความรู้ไม่ยอมถ่ายทอดให้ใคร จากหน่วยงานหรือสถาบันกลางในการประสานงานระหว่างผู้ใส่ใจเรียนรู้กับผู้ทรงภูมิปัญญา แนวทางการพัฒนาเพื่อให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญาอย่างยั่งยืนได้แก่ ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตหรือการประกอบอาชีพในชุมชน เช่น ประเพณีต๋อยบุญกลางสาต

พิเนตร ดาวเรือง (2552: 2) ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง กระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล ตำบลคันธารราษฎร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยคนในท้องถิ่นเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าเป็นข้อมูลจากประสบการณ์ ความทรงจำของบุคคล และความทรงจำร่วมของชุมชนการส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งเป็นการแสดงการยอมรับต่อศักดิ์ศรีของคนในท้องถิ่นนอกจากนี้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังช่วยสร้างกระแสเกี่ยวกับ “จิตสำนึกท้องถิ่น” ให้เกิดความรัก ความภูมิใจต่อท้องถิ่น อีกทั้งเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างหน่วยงานในท้องถิ่น นักวิชาการ นักพัฒนา และชาวบ้าน การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตผู้คนในท้องถิ่นอย่างมีพลัง และจะก่อให้เกิดการยอมรับศักยภาพของคนในท้องถิ่นการวิจัยในครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อนำเสนอกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนในพื้นที่เมืองโบราณกันทรวิชัย เพื่อนำไปสู่การจัดการพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พร้อมทั้งการสร้างความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่นให้กับชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research : PAR) เป็นหลักซึ่งให้ความสำคัญกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง ผู้ศึกษา กับชาวบ้านในชุมชนอันประกอบด้วยตัวแทนจากสภาวัฒนธรรมอำเภอกันทรวิชัย ครู และนักเรียนโรงเรียนบ้านคันธาร์ และโรงเรียนกันทรวิชัย ผู้นำชุมชน (องค์การบริหารส่วนตำบลคันธารราษฎร์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้รู้ และประชาชนในท้องถิ่นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (participatory action research) ที่ผู้ศึกษานำมาใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานครั้งนี้ สามารถแสดงให้เห็นถึง “พลังท้องถิ่น” ของชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัยในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นให้มีความยั่งยืน โดย “คน” ในท้องถิ่นรู้จักและเข้าใจตัวตน อันจะนำไปสู่สำนึกร่วมและสำนึกในคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่นรวมทั้งความร่วมมือในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไปในระยะยาวโดยสรุปผลจากการวิจัยทำให้ได้ข้อมูลประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและชีวิตวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นเมืองโบราณกันทรวิชัย ข้อมูลดังกล่าวสามารถนำมากระตุ้นชุมชนเพื่อให้เกิดสำนึกร่วมในคุณค่าและความสำคัญของท้องถิ่น ขณะเดียวกันการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันยังเป็นเครื่องมือในการ “เชื่อมโยงสายสัมพันธ์” ให้เกิดสำนึกร่วมของการเป็นคนในชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัยอีกด้วย นอกจากนี้ผลจากการวิจัยดังกล่าวทำให้ได้แผนการจัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล เพื่อให้เป็นสถานที่อันแสดงถึง “อัตลักษณ์” ของคนในชุมชนเมืองโบราณกันทรวิชัย รวมทั้งเกิดกลุ่ม

ยุวมัคคุเทศก์ แผนการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมอำเภอกันทรวิชัย ตลอดจนการประสานความร่วมมือ เพื่อผลักดันแผนการจัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคลให้เกิดผลในทางปฏิบัติ

ยุทธนา วงศ์โสภ (2552 : 2) ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำเลยกรณีศึกษา บ้านนาดินดำ ตำบลแก่งศรีภูมิ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับแม่น้ำเลย สภาพการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเปลี่ยนแปลงของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์วังปลา แนวทางการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์วังปลา และสรุปบทเรียนที่ได้รับจากการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์วังปลาผลการวิจัย พบว่าสภาพการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของหมู่บ้านนาดินดำ ตำบล แก่งศรีภูมิ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและแม่น้ำเลย แสดงออกผ่านการดำรงชีวิตของคนในแง่ต่าง ๆ ได้แก่ เครื่องมือหาปลา เครื่องมือต่าง ๆ ในการดำรงชีพ ลักษณะการหาอยู่หากิน และการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำเลย (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนต่างชุมชนแสดงออกผ่านความสัมพันธ์ในชุมชน ได้แก่ กฎกติกาในชุมชน การกำหนด เขตอนุรักษ์วังปลาและการช่วยเหลือกันในการประกอบอาชีพ (3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งจะแสดงออกผ่านความเชื่อจารีตประเพณี เช่น ประเพณีบุญถ้ำดินลาย ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อวังเสือดง เจ้าปู่ภูหลวง และข้อห้าม (ชะล่ำ) ในการดำรงชีพการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำเลยมี 4 รูปแบบ ได้แก่ (1) การส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นให้กับเด็ก เยาวชนและบุคคลทั่วไป (2) การสร้างกติกาชุมชนให้เป็นจารีตในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า (3) การใช้ภูมิปัญญาในการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ (4) การใช้ความเชื่อผ่านข้อห้าม (ชะล่ำ) และความเชื่อเรื่อง บุญ บาป ผี เทวดา ด้วยพิธีกรรมความเชื่อท้องถิ่น

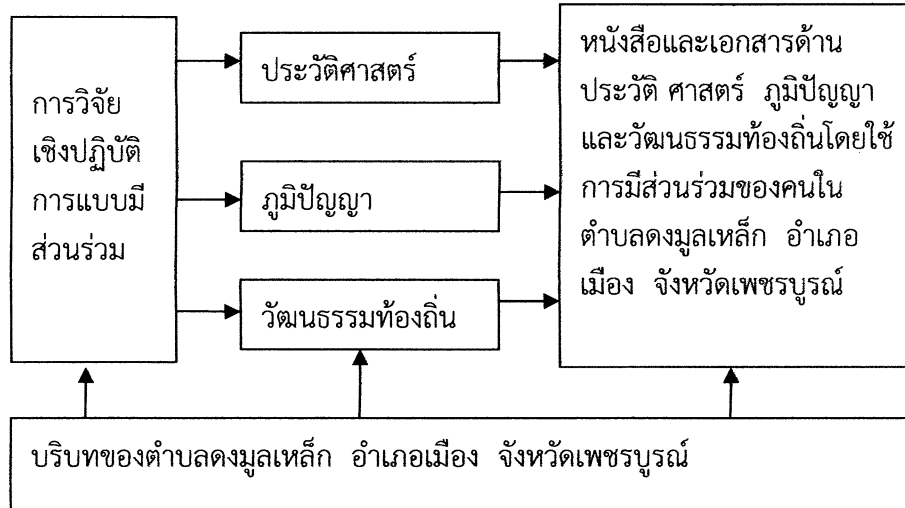
เจียมศักดิ์ ชนะคำ (2553: 2-3) ได้ดำเนินการวิจัยเรื่อง คำวิเศษณ์บอกลักษณะในภาษาถิ่นโคราช อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา คำวิเศษณ์บอกลักษณะหรือลักษณวิเศษณ์เป็นคำที่ใช้ประกอบคำนาม คำสรรพนาม คำกริยาและประกอบคำวิเศษณ์ด้วยกัน เพื่อให้มีเนื้อความแปลกออกไป คำวิเศษณ์บอกลักษณะเหล่านี้มีใช้อยู่ในภาษาไทยถิ่นทุกถิ่นไม่ว่าจะเป็นภาษาไทยถิ่นกลาง ภาษาถิ่นเหนือ ภาษาถิ่นใต้และภาษาถิ่นอีสาน สำหรับในภาษาไทยกลางมีการศึกษาคำวิเศษณ์บอกลักษณะอย่างกว้างขวางทางการศึกษาค้นคว้าฉบับนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาคำวิเศษณ์บอกลักษณะในด้านโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับการสื่อความหมาย ตลอดจนการแปรการใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะในภาษาถิ่นโคราช อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ตามกลุ่มอายุของผู้พูด ผู้บอกภาษาเป็นผู้ใช้ภาษาถิ่นโคราชจาก 12 ตำบลในอำเภอพิมายแบ่งเป็น 3 กลุ่มอายุ คือ กลุ่มที่ 1 อายุ 60 ปีขึ้นไปกลุ่มที่ 2 อายุ 35-50 ปี และกลุ่มที่ 3 อายุ 10-25 ปี ระดับอายุละ 2 คน รวมทั้งหมด 72 คน ใช้แบบสอบถามและบัญชีรายการคำกริยาเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณลักษณะแล้วนำเสนอผลการวิเคราะห์แบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า สามารถจำแนกคำวิเศษณ์บอกลักษณะตามเกณฑ์การรับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็น 5 ประเภท ด้านโครงสร้างของคำวิเศษณ์บอกลักษณะในภาษาถิ่นโคราช อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ส่วนใหญ่จะปรากฏเป็นคำ 2 พยางค์ แต่ก็มีส่วนน้อยที่ปรากฏเป็นคำพยางค์เดียว หรือมากกว่า 2 พยางค์ขึ้นไป การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับการสื่อความหมายของคำวิเศษณ์บอกลักษณะ พบว่า สระที่มี

ระดับที่สูงกว่าจะสื่อความหมายเกี่ยวกับขนาดใหญ่กว่าหรือ ปริมาณมากกว่าสระที่มีระดับต่ำกว่า และเสียงสระกลางจะสื่อความหมายเกี่ยวกับขนาดใหญ่กว่าหรือปริมาณมากกว่าสระหน้าหรือสระหลัง ในระดับเดียวกัน และสระหลังจะใช้สื่อความหมายเกี่ยวกับขนาดใหญ่หรือปริมาณมากกว่าสระหน้าในระดับเดียวกัน เสียงพยัญชนะจะแสดงความหมายเกี่ยวกับการเคลื่อนไหว และลักษณะรูปร่างของสิ่งที่กล่าวถึง และการซ้ำพยางค์จะแสดงว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายครั้ง หรือแสดงว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นหลายลักษณะหรือสิ่งที่พูดถึงมีหลายรูปลักษณะ ผลการศึกษาการแปรการใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะพบว่า ผู้บอกภาษาทั้งสามระดับใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะเหมือนกันมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 88.35 รองลงมาคือคำวิเศษณ์บอกลักษณะที่ผู้บอกภาษาสองระดับใช้เหมือนกัน คิดเป็นร้อยละ 11.47 และที่น้อยที่สุดคือคำที่ผู้บอกภาษาทั้งสามระดับใช้ต่างกัน คิดเป็นร้อยละ 0.18 และคำวิเศษณ์บอกลักษณะประเภทที่มีการแปรของการใช้คำศัพท์มากที่สุดคือประเภทที่แสดงลักษณะรูปร่าง รองลงมาคือประเภทที่ใช้แสดงลักษณะท่าทางหรือการเคลื่อนไหว และประเภทที่รับรู้ทางหูไม่มีการแปรตามระดับอายุโดยสรุป การศึกษาคำวิเศษณ์บอกลักษณะในภาษาถิ่นโคราช อำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ทำให้ทราบถึงการจำแนกคำวิเศษณ์บอกลักษณะตามเกณฑ์การรับรู้ทางประสาทสัมผัสเป็น 5 ประเภท ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับการสื่อความหมายของคำวิเศษณ์บอกลักษณะพบว่า สระที่มีระดับที่สูงกว่าจะสื่อความหมายเกี่ยวกับขนาดใหญ่กว่าหรือ ปริมาณมากกว่าสระที่มีระดับต่ำกว่า และการแปรการใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะ พบว่า ผู้บอกภาษาทั้งสามระดับใช้คำวิเศษณ์บอกลักษณะเหมือนกันมากที่สุด นอกจากนี้ยังสามารถนำผลการศึกษานี้ไปเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายของคำวิเศษณ์บอกลักษณะในเขตพื้นที่ศึกษาอื่น ที่ใช้ภาษาในกลุ่มภาษาไทยถิ่น เพื่อหาความเป็นสากลในการสื่อความหมายของเสียงในคำวิเศษณ์บอกลักษณะของภาษาไทยถิ่นอีสานต่อไป

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นเรื่องราวและข้อมูลเชิงคุณภาพที่เกิดขึ้นเฉพาะในท้องถิ่นที่อาจมีเรื่องราวที่ทั้งเหมือนและแตกต่างกัน ผู้วิจัยส่วนใหญ่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นผู้รู้ในหมู่บ้านและเก็บข้อมูลในลักษณะประวัติศาสตร์บอกเล่าตามความทรงจำของคนในพื้นที่ อย่างไรก็ตามการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นตำบลงมูลเหล็กยังไม่มีการดำเนินการ ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องดำเนินการวิจัย และเพื่อให้คนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นผู้วิจัยจึงใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยกระบวนการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ใช้กัน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยนำมาสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังตาราง 3.1

ตาราง 3.1 วิธีดำเนินการวิจัย

ขั้นที่	กิจกรรม	ผู้เข้าร่วม	เครื่องมือที่ใช้	สถานที่
1. การศึกษาประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของตำบลดงมูลเหล็กตามความคิดเห็นของคนในท้องถิ่น	1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นของท้องถิ่นตามความคิดเห็นของคนในท้องถิ่น - ประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในเรื่องที่เกี่ยวกับอะไร ที่ไหนและใครเป็นผู้สืบค้น	ผู้วิจัย /วิทยากร/ ตัวแทน/ผู้สนใจ ซึ่งเป็นคนในตำบลดงมูลเหล็ก	- กระดาษคลิปชาร์ต/ปากกา - ประเด็นการประชุม	ศาลาวัตรราษฎร์บูรณะ ตำบลดงมูลเหล็ก
	- อบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องทักษะการสืบค้นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น	ผู้วิจัย /วิทยากร/ ตัวแทน/ นักศึกษาระดับปริญญาตรี โท และเอก/ผู้สนใจ ซึ่งเป็นคนในตำบลดงมูลเหล็ก	เอกสาร ประกอบการประชุม	คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์
	2. เพื่อสืบค้นองค์ความรู้เกี่ยวกับ			ตำบลดงมูลเหล็ก

ขั้นที่	กิจกรรม	ผู้เข้าร่วม	เครื่องมือที่ใช้	สถานที่
	ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ของตำบลดงมูล เหล็ก อำเภอ เมือง จังหวัด เพชรบูรณ์ - การรวบรวม วิเคราะห์ สังเคราะห์เอกสาร - การสัมภาษณ์	นักวิจัย	แบบบันทึก แบบสัมภาษณ์	
2. การตรวจสอบ ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ของตำบลดงมูล เหล็กตามความ คิดเห็นของคนใน ท้องถิ่น	เพื่อตรวจสอบ ความรู้เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ของตำบลดงมูล เหล็ก อำเภอ เมือง จังหวัด เพชรบูรณ์ โดย การจัดประชุมเชิง ปฏิบัติการ	ผู้วิจัย /วิทยากร/ ตัวแทน/ นักศึกษาระดับ ปริญญาตรี โท และเอก/ผู้สนใจ ซึ่งเป็นคนใน ตำบลดงมูลเหล็ก	- กระดาษคลิ พ์/ปากกา - ไว้นิล	ศาลาวัตรราษฎร์ บุรณะ ตำบลดง มูลเหล็ก
3. การสืบทอด ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ของตำบลดงมูล เหล็กตามความ คิดเห็นของคนใน ท้องถิ่น	ผู้วิจัยนำความรู้ เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ของตำบลดงมูล เหล็ก อำเภอ เมือง จังหวัด เพชรบูรณ์มา จัดทำเป็นเอกสาร	-	-	-

3.1 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย นายกองค้การบริหารส่วนตำบลดงมูลเหล็ก ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้รู้
ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน พระ คณะครู ผู้อำนวยการสถานศึกษาในตำบลดงมูลเหล็ก

แหล่งข้อมูล เป็นสถานที่ที่สำคัญ เช่น แหล่งท่องเที่ยว โบราณสถาน โบราณวัตถุ รูปเก่า
เอกสาร หนังสือ ตำรา ศาล สถานที่ต่างๆ ทั้งในตำบลดงมูลเหล็ก และที่เกี่ยวข้อง

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วย กระดาษคัลปชาร์ต/ปากกา ประเด็นการประชุม
เชิงปฏิบัติการเพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น แบบบันทึกกิจกรรมภาพ
เก่าเล่าเรื่อง แบบสัมภาษณ์ ข้อมูลในรอบ 12 เดือน ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น
โบราณสถานและโบราณวัตถุ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านน้ำ อาหาร
วิธีการทำมาหากิน /อาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น เครื่องมือแต่ละประเภทมีลักษณะ และวิธีการสร้าง
ดังนี้

ประเด็นการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสืบค้นประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ กิจกรรมและวัสดุอุปกรณ์

แบบบันทึกแบบบันทึกกิจกรรมภาพเก่าเล่าเรื่องและตัวตนคนดงมูลเหล็ก (รวบรวมสิ่งของ
เครื่องอุปโภค บริโภค ฯลฯ) ประกอบด้วยภาพเก่าและเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ผู้ให้ข้อมูล แผนที่
โดยสังเขป

แบบสัมภาษณ์ ข้อมูลในรอบ 12 เดือน ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น โบราณสถาน
และโบราณวัตถุ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านน้ำ อาหาร วิธีการทำมาหา
กิน /อาชีพ วัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย ประกอบด้วยสิ่งของและเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ผู้ให้ข้อมูล
แผนที่โดยสังเขป

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดำเนินการสร้างด้วยวิธีการเดียวกันคือ ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือตาม
วัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมตรวจสอบ จำนวน 3 คน คือ ดร.
วิศัลย์ ไชยิตานนท์ รศ.ดร.ปกรณ์ ประจันบานและนายไฉน ก้อนทอง เพื่อหาความตรงเชิงเนื้อหา
พบว่า เครื่องมือที่สร้างขึ้นมีความตรงเชิงเนื้อหา โดยใช้การวิเคราะห์ ค่า IOC ซึ่งมีค่า เท่ากับ 1 และมี
ข้อเสนอแนะให้เพิ่มรายละเอียดในการจัดเก็บ เช่น เพิ่มเรื่องนามบ้านนามเมือง บุคคลสำคัญ เป็นต้น

3.3 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้การเก็บข้อมูลสอบถาม 3 เสา่ ดังนี้

1. ขอความร่วมมือและความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลกับนายกองค้การบริหารส่วน
ตำบลดงมูลเหล็ก

2. จัดประชุมชี้แจงผู้ช่วยผู้วิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูล

3. เข้าร่วมกิจกรรมทำบุญที่วัดเพื่อแนะนำตนเองและขอความอนุเคราะห์เก็บรวบรวมข้อมูลให้
ชาวบ้านตำบลดงมูลเหล็กทราบ

4. จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสืบค้นข้อมูลจากผู้รู้ ผู้เฒ่า ผู้แก่ในหมู่บ้าน เพื่อสืบค้นข้อมูลรอบแรกและทำความเข้าใจกับชุมชน
5. ผู้วิจัยและผู้ช่วยผู้วิจัยเก็บข้อมูลในหมู่บ้านทุกด้าน และสอบถามข้อมูลซึ่งกันและกัน โดยสอบถามทั้ง ผู้เก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ให้ข้อมูล เวลา และเอกสาร
6. จัดประชุมผู้ช่วยเก็บข้อมูลเพื่อสรุปข้อมูล และการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูล
7. ผู้วิจัยเขียนองค์ความรู้ที่ได้รับจากการเก็บรวบรวมข้อมูล
8. จัดประชุมนำเสนอข้อมูลและยืนยันข้อมูลจากชุมชน
9. สรุปข้อมูล และเขียนรายงานการวิจัย

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ดังนั้น จึงใช้การวิเคราะห์เนื้อหา สัจเคราะห์ และสรุปเนื้อหา

ส่วน ภาพเก่า นำมาวิเคราะห์เป็นกลุ่มเรื่อง หรือประเด็นที่เกี่ยวข้อง